

KÜSZ VETŐHKA

DOHNÁNYI ERNŐ AZ UTÓKORNAK*

*Búcsú és üzenet (Message to Posterity)***A Búcsú és üzenet kiadásai és jelentősége**

Dohnányi Ernő visszaemlékezése először angol nyelven, *Message to Posterity* címmel jelent meg egy kisebb floridai kiadónál a szerző halálának évében, 1960-ban.¹ A kis kötet a belső címlapokon két további közreműködőt is megnevez: a zeneszerző feleségét, Zachár Ilonát, aki a szöveget lejegyezte és lefordította, illetve a Dohnányiék tallahasseei baráti köréhez tartozó Mary F. Parmentert, aki az írást szerkesztőként gondozta. Az amerikai kiadvány megjelenése után két évvel, 1962-ben látott napvilágot az eredeti, magyar nyelvű szöveg *Búcsú és üzenet* címmel.² Ez a címlapon csak Dohnányit tünteti föl mint szerzőt, viszont a visszaemlékezésen kívül mástól is közöl további, kisebb terjedelmű írásokat. A kötet élén például Gaál Endre³ *Cantus vitae* című esszéjét, amely Dohnányi pályáját értékeli, kitérve a politikai kérdésekre is.⁴ A tényleges visszaemlékezés-szöveg után előbb Tóth Aladár *Az alkotó Dohnányi* című kis tanulmánya következik, mely a három kiegészítő írás közül tartalmában a leghitelesebb,⁵ majd Dohnányiné Zachár Ilona *Muzsika és küzdelem mindhalálig* című, bevallottan szubjektív utószava olvasható.⁶ Illusztrációképp a Florida kormányzója által kiadott proklamáció fordítása zárja a kiadványt,

* A tanulmány elkészülését az MTA *Lendület* programja tette lehetővé.

1 Ernst von Dohnányi: *Message to Posterity*. Transl. Ilona von Dohnányi, ed. Mary F. Parmenter, Jacksonville, Florida: Drew, 1960. A szöveg utóbb a *Perspectives on Ernst von Dohnányi* című tanulmánykötetben is megjelent, a szerkesztő James A. Grymes döntése értelmében két szerző feltüntetésével (a szerzőség kérdéséről lásd alább): Dohnányi, Ernst & Ilona von: „Message to Posterity”. In: James A. Grymes (ed.): *Perspectives on Ernst von Dohnányi*. Lanham, Maryland–Toronto–Oxford: The Scarecrow Press, 2005, 193–215.

2 Dohnányi Ernő: *Búcsú és üzenet*. München: Nemzetőr, 1962.

3 Zongoraművész, zenekritikus; a Zeneművészeti Főiskola tanára, a *Magyar Nemzet* munkatársa. 1956-ban elhagyta Magyarországot, Dániában, majd Kanadában élt.

4 Gaál Endre: „Cantus Vitae”. In: *Búcsú és üzenet*, 5–10. A szöveg nagy részének forrása: uő: „Cantus vitae: Dohnányi Ernő élt 82 évet”. *Magyar Hírlap* [Kanada], 1960. március 5.

5 Tóth Aladár: „Az alkotó Dohnányi”. In: *Búcsú és üzenet*, 35–39.

6 Dohnányiné Zachár Ilona: „Muzsika és küzdelem mindhalálig”. In: *Búcsú és üzenet*, 41–44. A szöveg feltehetően a *Búcsú és üzenet* kiadása számára készült, illetve kis részben a szerző *From Death to Life* című kötetcskéjéből származik (Tallahassee: Rose Printing Co., 1960).

mely szerint Dohnányi halála utáni első születésnapját (1960. július 27.) az amerikai állam Dohnányi-nappá nyilvánítja.⁷ A kötet megjelentetésére Magyarországon értelemszerűen nem kerülhetett sor, még jó 10 évvel később Vázsonyi Bálint is komoly akadályokba ütközött Dohnányi-monográfiájának kiadása kapcsán.⁸ A *Búcsú és üzenet* így a *Nemzetőr* című emigráns folyóirat kiadásában jelent meg (véltetően a Danubia nyomda közreműködésével), melynek alapítója és főszerkesztője az 1947-ben háborús bűnökért elítélt, 1956-ban szabadult és emigrált Kecskési Tollas Tibor költő volt. A magyar nyelvű kiadvány külső és belső igényességében egyaránt elmarad amerikai párjától. Míg az utóbbi kemény kötésben, jó minőségű papíron s láthatóan gondos szerkesztői munka nyomán látott napvilágot, addig a magyar nyelvű kiadvány nemcsak durva papíralapanyagát és általános megjelenését tekintve, de tartalmában, a szöveg rendezettségében is meglehetősen zilált összképet mutat.

Pedig a szöveg kivételes jelentőséggel bír a Dohnányi-kutatásban, hiszen a zeneszerzőnek alig maradt fenn bármiféle írása. Legtöbb kortársával ellentétben ő nem szerette magyarázni a műveit, kompozíciós stílusát, így aztán a kutatás, ha Dohnányi esztétikájára kíváncsi, kénytelen beérni egy-egy pár mondatos szerzői műismertetéssel, néhány felületes interjúval vagy az amerikai években kínkeservvel megtartott, zongorázással egybekötött felolvasások szövegével.⁹ „Nem hiszem, hogy illő, ha valaki saját darabjait méltatja” – magyarázza tartózkodását egy helyütt,¹⁰ bár ennél valószínűleg többről lehetett szó. Dohnányi mintha e tekintetben is inkább a 18–19. századi alkotói ideálhoz igazodott volna, illetve ahhoz a tradícióhoz, amely nem várt el filozófiai–esztétikai elemzéseket az alkotótól. „Nagyon vonakodva teszem – válaszolta például a felkérésre, hogy mondjon néhány szót 2. szimfóniájáról –, annál is inkább, mert tökéletesen egyetértek Goethe szavaival: 'Bilde Künstler, rede nicht!', és jobban szeretnék csendben maradni.”¹¹ (Dohnányi még a mindennapi események rögzítését is tehernek érezte, egyszerűbben szólva: igen lusta levélíró volt. Ezt ő maga is beismerte; s hol kifogásokat keresett, hol még azzal sem fárasztotta magát: „Valóságos scandalum – gyakorol önkritikát a huszonegy éves művész egy apjának szóló levélben –, hogy mióta Amerikában vagyok, – s ennek már majdnem 5 hónapja – még nem írtam haza.”¹²) Érthető tehát, hogy a mint-

7 „Ernst von Dohnányi Day Proclamation” (State of Florida, Executive Department, Tallahassee), 1960. május 14. A dokumentum megtekinthető a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport Dohnányi-gyűjteményében (MTA BTK Zenetudományi Intézet).

8 Lásd a kötet második kiadásának előszavát: Vázsonyi Bálint: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Nap Kiadó, 2002, 10–12.

9 Az előadások szövegét James A. Grymes közli, in: Ilona von Dohnányi: *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, 2002, 214–219.

10 „I do not think it proper if one praises one's works.” Dohnányi levele Peter Andryhoz (EMI), 1956. november 18. (Florida State University [a továbbiakban: FSU], Dohnányi Collection).

11 „I do this very reluctantly the more so as I fully agree with Goethe's words: 'Bilde Künstler, rede nicht!' and I would rather remain silent.” Dohnányi levele Donald Fergusonhoz, 1957. február 17. (FSU Dohnányi Collection).

12 Dohnányi levele Dohnányi Frigyeshez 1901. március 18. Közli: Kelemen Éva (közr.): *Dohnányi családi levelei*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat–MTA Zenetudományi Intézet, 2010, 117.

egy két nyomdai ív terjedelmű, Dohnányi életéről, életének problematikus fejezeteiről életfelfogásáról, előadói és tanári tapasztalatairól, kompozíciós módszereiről és kis részben műveiről is szót ejtő *Búcsú és üzenet* valóságos kincsesbányának tűnik a kutatók és a Dohnányi iránt érdeklődő olvasók számára. A kincsesbánya azonban sajnos hamis aranyat is rejt – azaz a kötete(ke)t nem szabad hiteles Dohnányi-szövegnek tekinteni. Az alábbiakban igyekszem körüljárni a *Búcsú és üzenet* szerzőségi kérdéseit és egyéb problematikus pontjait, összefoglalom a magyar és az angol változat különbségeit, majd az angol és a magyar kiadást összevetve, magyarázó jegyzetekkel ellátva adom közre a szöveg részleteit – a teljes közreadás várhatóan 2014 májusától lesz elérhető a Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport honlapján (www.zti.hu/mza).

A szerzőség kérdései

Dohnányi családi levelei nemrégiben gyűjteményes kiadásban is megjelentek, s bár a közel 200 publikált levél kétségkívül nem egyformán informatív és színvonalas, a kötet rendkívüli érdeme, hogy végre mindenki számára megszólalhat Dohnányi „hangja”. De elmondható-e ugyanez az egyes leveleknél jóval terjedelmesebb és mélyebb tartalmú *Búcsú és üzenetről*? Aligha – a szerzőség kérdése ugyanis kényes pontja a visszaemlékezésnek. A szöveg keletkezésének forrásai (kézirat, esetleges vázlatok) egyelőre nem ismertek, kétséget kizáróan bizonyítani tehát nem lehet, hogy az írásmű nem teljes mértékben Dohnányitól való. Ennek ellenére biztosak lehetünk abban, hogy az amerikai kiadványon csupán lejegyzőként és fordítóként megjelölt Zachár Ilona a valóságban sokkal aktívabb szerepet játszott az „üzenet” megszövegezésében. Olyannyira, hogy James A. Grymes például társszerzőként tüntette fel Dohnányinét a *Perspectives on Ernst von Dohnányi* című tanulmánykötetben közölt *Message to Posterity* élén. Indoklása szerint Ilona egyszerűen rávetítette a szövegre az általa megőrzendőnek vélt Dohnányi-képet, és Dohnányit tüntette fel szerzőként. Grymes megállapítása jogos, de azért kérdés marad, hogy pontosan mely pontokon torzította Ilona ízlése a szöveget, és melyek azok a szakaszok, amelyeket nyugodtan tulajdoníthatunk Dohnányinak.

Mindjárt az első, bevezető bekezdés szemlélteti a szöveg hitelességének problematikáját. A mondanivaló nyilvánvalóan Dohnányié, például a sors irányításának gondolata, ugyanakkor a dagályos, érzelmes stílus („Amint nyolcvankét év távlatából az elmúlt esztendőkre visszatekintek, különös meghatottság fog el. Én, aki eddig gyakran inkább hallgattam ezekről az évekről és magamról, most beszélni akarok, el fogom mondani az igazságot.”), a patetikus szólások („Amit a sors rám mért, zokszó nélkül fogadtam el [...]”), az öntömjénezés (pl. „minden igyekezetem oda irányult, hogy azokban az években, melyeket átéltem, csak a szépet, a nemeset, a felemelőt keressem”) Ilona von Dohnányi terjengős leveleit juttathatja az olvasó eszébe. Ugyanakkor a „két szerző” különválasztásának nehézségét is szemlélteti ez a bekezdés, hiszen a gondolatok itt lehetnek akár Dohnányi sajátjai is, ugyanakkor kérdés, hogy a zeneszerző leírta volna-e őket valaha, s főleg ilyen megfogalmazásban. Valószínű tehát, hogy az történetett: Dohnányi „fatalista”

szemléletével összhangban Ilona valamiféle megkapónak szánt bevezetéssel látta el a szöveget. Nem kevésbé hiteltelenek az olyan végletes, (ön)kritikátlan sorok, mint például kicsit lejjebb a következők: „Sohasem hazudtam, vagy köntörfalaztam senki és semmi kedvéért. Mindég, minden körülmények közt kimondtam, amit helyesnek találtam, még akkor is, ha az történetesen hátrányos volt számomra, vagy éppenséggel egész egzisztenciámat veszélyeztette.” Az efféle stílus inkább illik egy elfogult visszaemlékező rajongó hangú és elégtételt kereső soraihoz, mint saját memoárokba. Átgondolatlan külső beavatkozást sejtet továbbá a lezárságot sugalló, múlt idejű elbeszélés,¹³ az ellentmondások („Valamennyi tanár barátom volt a zenei fakultáson.”; vö. később: „Nagyon kevés embert neveztem ’barátomnak’”), Ilona szempontjainak hangsúlyozása és belátása („Feleségem mindég féltett, kért, hogy kíméljem magam, ha látta, hogy az egyetem újabb kötelezettséggel terhelt. De én csökönyösen ragaszkodtam hozzá, hogy két végről égeti a gyertyát, amikor reggeltől estig gépel, dolgozik, pedig magam voltam az, aki ebbe a hibába estem.”). A sok túlzással, indulattal írt mondatok között aztán időről időre felbukkannak egyszerűbb, józanabb, ironikusabb bekezdések, melyek éppúgy elütnek az Ilonának tulajdonítható betoldásoktól, mint Dohnányi keresetlen és kissé fanyar stílusú, saját kezű levelei felesége örökké panasszal teli, dagályos beszámolóitól.

Máskor különleges források vannak segítségünkre a hitelesség – vagy hiteltelenség – igazolásához. Mint a szöveg közreadásában látni fogjuk, Ilona „hatása” a politikai vádak mellett az Istennel, vallásossággal és a zeneszerző életfilozófiájával kapcsolatos szakaszokban jelenik meg leginkább. A legtöbb esetben azonban jól el lehet különíteni a tőle, illetve a zeneszerzőtől eredeztethető gondolatokat. Egy hasonló megfogalmazás például aligha egyeztethető össze Dohnányi stílusával „Én nyugodt lelkiismerettel megyek az Úr ítélőszéke elé. Ám reszkessenek azok, akik annyi keserűséget okoztak gonosz és igazságtalan üldözéseikkel.”¹⁴ Az ő gondolkodására sokkal jellemzőbb a következő történet: „Tavaly, 1959. július 27-én, születésnapomon Roy Flynn, a Florida State University rádióigazgatója interjút folytatott le velem. Mindenféléről beszélgettünk s valahogyan ráterelődött a szó az elmúlás gondolatára. És akkor megmondtam, hogy az én koromban már minden esztendő Isten ajándéka. Roy Flynn tapintatosan más mederbe akarta terelni a tárgyalást, én azonban visszatértem az előbbi témára, megmagyarázva, hogy noha ragaszkodom az élethez, mert kimondhatatlanul élvezem szépségeit, mégsem félek a haláltól. Jól tudom, természetes folyamat ez, melynek előbb-utóbb be kell követ-

13 Az alább idézett, 1959. július 24-i rádióinterjúra például „tavaly”-ként utal a szöveg, azt sugallva, hogy a lejegyzésre 1960-ban kerülhetett sor. Ez azonban azért vonható kétségbe, mert 1960. január 21-én Dohnányi már New Yorkba utazott, hogy meglehetősen erőltetett tempójú lemezfelvételekbe kezdjen (február 9-én hunyt el). 1960 első három hete tehát valószínűleg az erre való felkészüléssel, illetve a *Daily Finger Exercises for the Advanced Pianist* befejezésével telt, s Dohnányi ráadásul még egy koncerten is fellépett (1960. január 18. Tallahassee) – vagyis aligha maradhatott ideje a *Búcsú és üzenet* megírására, esetleg lediktálására. Ahogy számos más jel, úgy ez is arra utal, hogy nyilván részben előzetesen elkészített lejegyzések alapján Dohnányiné már a komponista halála után állította össze a szöveget.

14 *Búcsú és üzenet*, 20.

keznie.” A fentiekben leírt beszélgetés tartalma bizonyosan igaz, mert az FSU gyűjteményében fennmaradt az interjú hangfelvétele, amely valóban megörökítette Roy Flynn zavarát és Dohnányi természetes válaszát. Jellemző azonban, hogy a szerző szavai a felvételen még az utóbbi idézethez képest is más benyomást tesznek (az *Úr ítélőszékét* citáló megjegyzéstől pedig egészen távol állnak): egyrészt jóval kevésbé tűnnek patetikusnak, másrészt az „Isten ajándéka” kifejezés sokkal inkább egy – nehezen megtalált – szófordulatnak látszik, mint mély meggyőződésnek. Magyarra fordítva a beszélgetés nagyjából a következőképp zajlott.

Flynn: Beszéljünk inkább kellemesebb dolgokról!

Dohnányi: [nevetve] Miért, hiszen nem olyan szörnyű ez. [elkomolyodva] Mindenkinek meg kell egyszer halnia. Ez teljesen természetes dolog. Fel kell készülni rá, igen. De egyébként is, ez már számomra ajándék... [habozva] Isten ajándéka, ha ennyi évet élhet valaki.¹⁵

A két kiadvány felépítése és tartalma

Az amerikai és a magyar kiadvány tartalmilag nem teljesen azonos. A magyar szöveg valamivel terjedelmesebb, ami részben abból adódik, hogy bizonyos témákat bővebben tárgyal, részben pedig, hogy sok helyütt ismétléseket, redundanciát tartalmaz. Hasonlóan lényeges különbség, hogy a két változat felépítése, elrendezése sem egyezik meg. A magyar szöveg alapvetően folyamatos. Csupán néhány, kissé következtelenül alkalmazott tagoló jel, illetve egyetlen alcím található benne; az ez utóbbihoz („Pozsonyi évek”) tartozó szöveg szintén tagoló jellel zárul (tehát meglehetősen furcsa módon nem követi újabb alcím). Az angol szöveg ezzel szemben kilenc néhány oldalas alfejezetet tartalmaz, ami nagy valószínűséggel a szerkesztő javaslata lehetett. A világos, arányos tagolásnak köszönhetően ez a kiadvány többé-kevésbé jól körvonalazható tematikus egységekre oszlik. Elsősorban a magyar szöveg csapongó jellegéből adódik, hogy az egyes szövegrészek helye némileg eltérő a két változatban; úgy tűnik, mintha az amerikai szerkesztő igyekezett volna a tematikusan összetartozó szakaszokat egy helyre koncentrálni. Az egyes alfejezetek, illetve szövegrészek megfelelését az alábbi ábra mutatja, melyből az is kiderül, hogy a szöveg jelen változatában a kétféle tagolási mód valamiféle ötvözetét igyekeztem létrehozni. A fejezeti tagolást a jobb követhetőség érdekében megtartottam, ugyanakkor ez nem teljesen azonos az amerikai kiadvány fejezeteivel, lévén hogy a közreadás a bővebb, magyar nyelvű szöveget és annak sorrendjét vette alapul. A fejezeteket szögletes zárójelben címmel (tartalomjegyzékkel) láttam el, szintén a könnyebb tájékozódás kedvéért (1. táblázat).

Jelen közreadás kiindulópontja tehát a magyar szöveg volt, mivel nyilvánvalóan a magyar változat lehetett az eredeti. Erre utal, hogy Ilona az amerikai kiad-

15 „[Flynn:] Let’s talk about more pleasant things. [Dohnányi:] Why, that’s not quite unpleasant, I mean. ... Everybody has to die once. It’s a quite natural thing. You have to prepare for that, come on. ... After all, it’s already a gift from ... from ... from ... it’s God’s gift if you reach such an age.” Roy Flynn születésnapjára interjúja Dohnányival, 1959. július 24. (DAT-felvétel, FSU Dohnányi Collection.)

A jelen, közreadott változat	Az angol kiadásban	A magyar kiadásban
[1. Életfilozófia]	I., IX. [csak az utolsó bekezdés]	11–13. o.
[2. Gyermekkor, pozsonyi évek]	II.	13–15. o.
[3. A fiatal évek nehézségei]	III.	15–16. o.
[4. 1937]	IV.	16–17. o.
[5. Az emigrációs időszak kezdete]	V.	17–18. o.
[6. A politikai rágalmakról]	VIII.	18–21. o.
[7. A tanításról]	VI.	21–27. o. [a bekezdések sorrendje néhol eltér az itt közölttől]
[8. A lapról olvasásról]	VII.	[nagy része hiányzik], 24–25.
[9. A komponálásról]	[nagy része hiányzik], VII.	27–31. o.
[10. Összefoglalás]	IX.	21–22. o., 31–34.

1. táblázat. Az amerikai, a magyar kiadás, illetve a jelen közreadás megfelelései

ványban fordítóként szerepel (hiszen Dohnányi természetesen anyanyelvén írta vagy diktálta le mondanivalóját), de általában a szöveg valamivel nagyobb terjedelme, illetve fésületlensége is. Úgy tűnik, mintha az amerikai kiadó megkövetelte volna a fordítással párhuzamosan egy rendezettebb alak létrehozását, aminek következtében a szöveg rövidebb és valóban letisztultabb lett, ugyanakkor merevebb is: a magyar alapanyag többet árul el a keletkezési körülményekről s az író(k) motivációiról.

Két problematikus pont: a politikai ügy és Dohnányi helyzete a floridai egyetemen

A szövegbeli eltéréseknek, melyeknek köszönhetően a magyar szöveg összességében terjedelmesebb lett az angolnál, sok esetben persze határozott és sokatmondó oka van. Ez leginkább két téma felmerülésekor feltételezhető: a politikai kérdések tárgyalásakor, illetve Dohnányi és amerikai munkaadója, a Florida State University viszonyának taglalásánál. Az előbbi esetben persze a történész is bizonytalan területre téved, hiszen Dohnányi „politikai ügy”-ének feltárásával és megnyugtató értelmezésével a mai napig adós a Dohnányi-kutatás. Vázsonyi Bálint monográfiájában ugyan részletesen szó esik róla, ám a Vázsonyi-könyv köztudomásúlag nem teljesen megbízható krónika: nemcsak – részben vállalt – elfogultsága, de a jegyzet-apparátus hiánya miatt is, aminek köszönhetően néhol kérdéses hitelességű regé-

nyes életrajzzá degradálódik. Vázsonyi primer forrásainak nyilvánosságra kerülésével, azaz a Vázsonyi- és a Kilényi-hagyaték kutathatóvá válásával ugyanakkor többé-kevésbé ellenőrizhetővé váltak a monográfus állításai,¹⁶ s ez alapján kijelenthetjük, hogy a politikai ügy rekonstruálása elfogadható, bár hiányos. Ahogy Breuer János a „Dohnányi meghurcoltatása” című cikkében összegzi, a Dohnányi elleni, világszerte terjedő politikai rágalomhadjáratnak alapjául egyrészt a debreceni ideiglenes kormány 1945. február 9-i ülésén összeállított, háborús bűnösöket, köztük Dohnányi nevét tartalmazó lista, másfelől a Jemnitz Sándor vezette, 1945. április közepén ülésező zenei igazoló bizottság elmarasztalása szolgált.¹⁷ A vádat azonban utóbb visszavonták: ennek részletei egyelőre ismeretlenek, mindenesetre Frankovszky Rudolf kérésére 1945. december 14-én a Minisztérium már arról állított ki igazolást, hogy „Dohnányi Ernőt [...] az e célból megtartott pártközi értekezlet [...] az előzőleg illetéktelenül nyilvánosságra jutott névjegyzékből törölte”.¹⁸ (Mint ismeretes azonban, Dohnányi rehabilitációja ettől még távolról sem vált teljessé, műveit, személyét az elkövetkező legalább 20–30 évben hallgatás övezte.) Mindeközben Dohnányi, aki 1944 novemberében családjával elhagyta Magyarországot, a háború után újjáéledő ausztriai zenei életben próbált koncertlehetőségekhez jutni, amit a magyarországi hírek megakadályoztak.¹⁹ A bizonytalan vádak azonban a szomszédos országnál jóval távolabbra is eljutottak: 1947 tavaszán a *The New York Times*²⁰ és a szintén New York-i illetőségű, magyar nyelvű *Az Ember* című folyóirat²¹ több rágalmozó cikket közölt Dohnányiról. Ezeket a publikációkat végeláthatatlan huzavona követte, melyben egyfelől *Az Ember* főszerkesztője, Göndör Ferenc kért hivatalos kivizsgálást Dohnányi ellen, illetve feltehetőleg több zenei szervezetet, zenekart figyelmeztetett feltételezett bűnösségére, másfelől Dohnányi barátai igyekeztek tisztázni különféle módokon a zeneszerzőt (közjegyzői nyilatkozat letételével, magyarországi igazoló dokumentumok beszerzésével, egykori kollégák-tanítványok ajánlásai útján stb.) az alaptalan vádak alól.²² A rágalomhadjáratral való harc végső soron nem jutott megnyugtató eredményre, bár az 1950-es években – nagyrészt valószínűleg a mccarthyizmus ellentétes poli-

16 A Kilényi-hagyaték Edward Kilényi leszármazottainak tallahasseei otthonából Kiszely-Papp Deborah közbenjárására 2002-ben került az FSU Dohnányi-gyűjteményébe. Vázsonyi Bálint hagyatéka, melynek a kutató számára legértékesebb részét a Dohnányi-monográfia alapjául szolgáló dokumentumgyűjtemény jelenti, 2003 novemberében került a budapesti Dohnányi Archívumba s a közeljövőben digitális formában is hozzáférhető lesz.

17 Breuer János: „Dohnányi meghurcoltatása”. In: Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2002*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2002, 67–76.

18 Idézi Vázsonyi: i. m., 272. A dokumentum másolatban megtekinthető a budapesti Dohnányi Archívum Vázsonyi-hagyatékában.

19 Az ausztriai vitákról lásd Vázsonyi: i. m., 271–278.

20 [Szerző nélkül.] „Hungarian Revival. Country’s Music Struggles to Feet Despite WOES”. *The New York Times*, 1947. március 9.

21 [Göndör Ferenc]: „Dohnányi”. *Az Ember*, 1947. március 15. *Az Ember* című hetilap Göndör Ferenc (1885–1954) szerkesztésében jelent meg 1918-tól (megszakításokkal). Göndör a Tanácsköztársaságban a sajtódirektórium tagja volt, majd szembefordult a proletárdiktatúra elveivel.

22 A politikai rágalom amerikai terjedéséről részletesen lásd doktori értekezésemet: Kusz Veronika: *Dohnányi amerikai évei, 1949–1960*. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010, 21–27.

tikai tendenciáival összefüggésben – lassan enyhülni látszott a nyomás Dohnányi személye körül. A levelezésből azonban kiderül: a zeneszerzőhöz közel állók mindvégig úgy vélekedtek, hogy az amerikai érvényesülést elsősorban a politikai előítéletek, illetve a politikai kérdésnek álcázott „kenyéririgység” nehezítette.²³ A fennmaradt személyes és hivatalos levelek tanúsága szerint maga a zeneszerző viszont az amerikai években ezt már csak ritkán fogalmazta meg. Míg a Kelemen Éva által közreadott argentinai leveleiben több, súlyos politikai megjegyzés előfordul,²⁴ addig az amerikai évek írott dokumentumaiban csak egyszer-egyszer, legközelebbi barátainak jegyezte meg, hogy érvényesülését véleménye szerint a politikai vádak miatt rögzült előítéletek akadályozzák.²⁵

Éppen emiatt szembeötlő, hogy a *Búcsú és üzenet* magyar változatában a szerző leplezetlenül vallja: kifejezetten a politikai vádaknak köszönhető méltatlan emigrációs sorsa. Nyilvánvaló, hogy nem származhatnak Dohnányitól az olyan megfogalmazások, mint hogy „Valamennyien Istentől származunk, onnan jöttünk és oda térünk vissza. És hogy éppen engem vádoljanak meg ilyen aljassággal, az szinte érthetetlen” vagy „Hamarosan kiderült: nem elég, hogy elvesztettem mindent, amiért dolgoztam a hetven év alatt – nem, ebben az új világban, ebben az új életben új és irtózatosszerű összeomlást és fájdalmat kellett elviselnem”. Ha a stílus nem is Dohnányié, a mondanivaló egyértelműségéből, a politikai vádakkal foglalkozó szövegrész meghatározó terjedelméből feltételezhetjük, hogy Ilona nem egyszerűen saját keserű gondolatait adta férje szájába: valószínűsíthető, hogy a családon vagy szűk baráti körön belül maga a zeneszerző is osztotta felesége és húga levelekben is megnyilvánuló nézeteit, csak talán óvatosabb, talán fásultabb, talán nagyvonalúbb lévén általában igyekezett túllépni ezen. Mindenesetre a visszaemlékezés címében az „üzenet” szó alighanem elsősorban Dohnányi politikai ügyére utal – persze hogy az érintettekhez eljutott-e, s ha igen, meggyőző lehetett-e számukra a konkrétumokat alig tartalmazó, kissé zavaros szöveg, az kérdéses.

Érdekes, hogy a politikai vádokról szóló szakasz kivételesen az angol verzióban a terjedelmesebb. Ennek egyik oka, hogy az angol nyelvű olvasónak bizonyos körülményeket jobban kellett érzékeltetni (pl. „akik azokban a fergeteges időkben, mikor az emberi élet nem ért többet Európában, mint egy falevél, amikor Európa nem Európa volt már, hanem egy rémálom bombázással, kivégzésekkel, test és lélek koplalásával”), másik oka pedig, hogy az angol verzió valamelyest bőbeszédűbbnek mutatkozik a részletek tekintetében. Igen tanulságos volna a további kutatás szempontjából, ha azt mondhatnánk, az angol és magyar szöveg eltérése következetes abban a tekintetben, hogy az egyik vagy másik több feltáratlan adalé-

23 Ez Dohnányi Mária, illetve Dohnányiné leveleiben számtalanszor felbukkan. A zeneszerző húga egyúttal természetesen a magyarországi helyzetet, Dohnányi egykori kollégáinak-tanítványainak kiállítását, illetve elfordulását is gyakran minősítette. Lásd például a következő leveleit: 1955. december 7., 1955. december 28., 1957. október 25., 1958. május 6. (Dohnányi Archívum: McGlynn letéti anyag).

24 Lásd például Dohnányi levele Dohnányi Máriának, illetve Frankovszky Rudolfnak, 1948. március 3., illetve június 24. Kelemen Éva (közr.): „Kedves Mici... Dohnányi Ernő kiadatlan leveleiből, 1944–1958 (3. rész)”. *Muzsika*, 45/10. (2002. szeptember.), 10–16.

25 Elsősorban: Dohnányi levele Telmányihoz, 1951. szeptember 25. (FSU Dohnányi Collection).

kot, esetleg kellemetlen részletet közöl, melyek a magyar szöveg és az európai kiadás révén várhatóan jobban eljutnak (illetve az angol kiadás esetében: nem jutnak el) az illetékesekhez. Ilyen következetesség azonban nem tapasztalható. Például csak az angol változatban fordul elő a következő két, jelentős részlet: „Nem felejtettem, és tudnék sokat mondani, neveket is – magyar és nem magyar neveket” vagy „a politikai üldözés áldozatait nem könnyű megmenteni, én mégis sokaknak segítettem, gyakran olyan esetekben, amikor az úgynevezett bátor emberek inkább visszavonultak, nehogy súlyos politikai ügyekbe keveredjenek. A magyarországi szélsőjobb politikai rendszer idején segítettem mindenkin, aki hozzám fordult, aláírtam az élém nyújtott petíciókat, néha anélkül, hogy ellenőrizném vagy emlékeznék a nevekre”. Ugyanakkor csak magyarul olvashatjuk a következő igen fontos adalékot: „Annak idején szemébe mondtam Sámi Zoltánnak,²⁶ ki vezetője lett a nyilas érában a magyar zenének, hogy mi a véleményem. És Sámi, ám-bár minden hatalma meglett volna hozzá, nem mert fellépni ellenem. De erről az intervjúról támadóim közül soha senki nem tett említést. Mindenki csak azt hangoztatta, hogy Szálasival fényképeztek le, oly képen, ahol Zathureczky Ede is jelen volt, aki pedig még hosszú éveken át maradt a pesti Zeneakadémia igazgatója.” Hogy az ilyen részletek angol vagy magyar nyelvű közzétételében illetve kihagyásában lehetett-e mégis a látszat ellenére tudatosság, arra a „Dohnányi-ügy” tudományos feldolgozása után lehetséges választ kapni.

Ami a másik érzékeny kérdéskört illeti: tudni kell, hogy Vázsonyi Bálint meglehetősen problematikusnak ábrázolta Dohnányi és a Florida State University, a zeneszerző amerikai munkaadója kapcsolatát. Úgy vélte, Dohnányit nem becsülte meg eléggé az egyetem, nem volt tekintettel a korára, túlhajszolta, s e kíméletlenség háttérben vélhetően a szerény képességű dékán féltékenysége állt. Vázsonyi interpretációja nagyrészt egybecseng a *Búcsú és üzenet* magyar kiadásának szemléletével. Ez persze nem véletlen, hiszen Vázsonyi közeli kapcsolatban állt Dohnányi-ékkal, a zeneszerző halála után Ilonával, amellyel azonosíthatóan forrásként használta a *Búcsú és üzenet*et.

A kisebb-nagyobb szövegbeli eltérések, fogalmazásbeli finomságok eredményeképp azonban az amerikai kiadvány teljesen mást sugall: ez sokkal inkább összhangban van az amerikai évek primer forrásainak tanulságaival. Az eredeti dokumentumokból az derül ugyanis ki, hogy a tallahasseei felsőoktatási intézmény vezetősége nem volt rosszindulatú Dohnányival. Bár igaz, hogy sok feladattal terhelte az idős komponistát, de jobb feltételeket feltehetőleg más állami egyetem sem tudott volna biztosítani számára (Vázsonyi állításával szemben szó sem volt például folyamatosan növekvő óraszámról). Bizonyos téren – például a hiányzások vagy a szerződésbe foglalt egyetemi koncertek tekintetében – az egyetemi vezetés kifejezetten kompromisszumkésznek mutatkozott. A tallahasseei évek krónikása, Marion Ursula Rueth ráadásul egy sor olyan további mozzanatot említ, amelyekből kiderül, a zeneszerző is számtalan alkalommal sértette az egyetemi ve-

26 Helyesen: Sámy Zoltán.

zetés érdekeit és érzéseit.²⁷ Ettől függetlenül Dohnányi és családja persze érezhet-e igazságtalannak és méltatlannak a helyzetet, ám nem okolhatta érte az egyetemet. A szöveg összeállítója (s ez esetben itt nagy valószínűséggel valóban Ilonáról lehet szó) nyilvánvalóan tisztában is volt ezzel, ami jól látszik a *Búcsú és üzenet* egyazon szakaszának két változatában, melyek voltaképp apró eltérések, kihagyások révén teljesen más benyomást tesznek az olvasóra (2. táblázat a 68. oldalon).

A magyar nyelvű müncheni kiadásban a szerző – s ez esetben valószínűleg Ilona – jobban megengedhette tehát magának a szubjektivitást, az elfogultságot, mint az amerikai kötetben, melynek tartalmát a tényeket ismerő floridai kollégák-barátok előtt is vállalnia kellett. Lehetséges motivációi között szerepel továbbá, hogy a ténylegesnél keservesebbnek állítsa be Dohnányi emigrációs sorsát a majdani magyar olvasók előtt. Bárhogy is volt, a példa jól szemléletes: a maga módján a *Búcsú és üzenet* magyar nyelvű kiadása sokkal informatívabb és feltétlenül szuggesztívebb az angolnál, ugyanakkor csak nagy körültekintéssel szabad primer forrásként használni.

A közreadás elvei

A közreadás alapját tehát a magyar kiadvány jelentette, ám ennek meglehetősen gondozatlansága megkövetelt néhány automatikus javítást. Javítottam a helyesírási, betűzési, írásjelekkel kapcsolatos nyilvánvaló hibákat, a tipográfiai következetlenségeket, egyeztetési hibát tartalmazó mondatokat. Dohnányi műveinek címét a *Chicago Manual of Style* szabályai szerint módosítottam (tehát pl. CANTUS VITAE és Második Szimfónia helyett a közreadásban *Cantus vitae* és 2. szimfónia szerepel). A bekezdésekben a magyar szöveg beosztását követtem. Ettől csak a [7.] fejezetben tértem el, ahol az angol nyelvű változat túnt sokkal logikusabbnak.

Elvem az volt, hogy létrehozzak egy folyamatos, s minél bővebb szöveget, de jelöltem a csak az egyik változatban megjelenő szakaszokat (a *csak a magyarban*, illetve a >csak az angolban< előforduló szövegrészeket). A két változat kisebb szövegbeli eltéréseinek egyeztetésével kapcsolatban problémát jelentettek azonban a párhuzamosan futó, majd nem, de nem teljesen ugyanazt jelentő mondatok. Mindazonáltal az olvashatóság érdekében eltekintettem a túlságosan aprólékos variánsközléstől, így – ritkán – egy bekezdésen belül felcserélődhetnek mondatok. A fentebb részletesen tárgyalt szerzőségi problémák megoldása jelenleg lehetetlen – erre csak az esetlegesen előkerülő kézirat vagy más források adhatnak megnyugtató választ. A stiláris jegyek alapján azonban feltételezhető, hogy mely sorok tulajdoníthatók Dohnányinak, ezeket félkövér írásmóddal jelöltem.

27 Kuersteiner például sértőnek érezte, hogy látatlanban elégedetlen volt az egyetem hangszerállományaival; s különösen bántónak találta, hogy Dohnányi nem fogadta el az FSU felkérését egy zenekari mű komponálására (1950. június 19.), jóllehet az Ohio University hasonló kívánságát teljesítette. A hiányzásokkal kapcsolatban Rueth olyan esetről is tud, amikor Kuersteinernek komoly kellemetlenséget okozott Dohnányi távolléte, mégsem kérte számon a zeneszerzőt, inkább elintézte a dolgot maga. Lásd Marion Ursula Rueth: „The Tallahassee Years of Ernst von Dohnányi”. M. A. thesis. Tallahassee: Florida State University, 1962, 77., 90., 131.

Csak a magyar nyelvű szövegben fordul elő	Mindkét szövegben megjelenő szövegrész	Csak az angol nyelvű szövegben fordul elő
<p>Persze az más lapra tartozott, hogy túlerőltettem magam.</p> <p>Annyi tanítási órát sóztak rám, hogy éreztem, egészségem veszélyeztetése nélkül nehezen bírok ennek a feladatnak megfelelni. De hiába tiltakoztam. Ez állami egyetem. Szabályai vannak. Nincs kivétel. Még velem szemben sem. Nem kvalitásra törekszenek, de kvantitásra.</p>	<p>Megszerettem az egyetemi ifjúságot is és ők is megszerettek engem. Szinte rajongásukkal vetek körül. Olyan meghitt, kedves atmoszféra teremtődött az egyetemen, hogy szinte élveztem tanítani őket.</p> <p>Mikor három egyetem közül Florida State University-t választottam, az is szerepet játszott, hogy ez ígérkezett a legkönnyebbnek munka tekintetében.</p> <p>Ezen a téren azonban a viszonyok néhány évvel ezelőtt romlani kezdtek.</p>	<p>Erről senki nem tehetett, de ...</p> <p>... kötelességeim megszorodtak.</p> <p>Örömmel foglaltam el pozíciómat egy állami egyetemen, ám egy állami egyetemnek szabályai és követelményei vannak. Hogy tehettek volna kivételt velem?</p>

2. táblázat

A közreadáshoz magyarázó, helyesbítő és hiánypótló jegyzetek csatlakoznak. A jegyzetanyaghoz az utolsó periódusról írott disszertációm adta a háttéranyagot, amire azonban nem hivatkoztam külön minden alkalommal.²⁸

A szövegben alkalmazott jelölések összefoglalása:

- *csak a magyar nyelvű szövegben fordul elő*
 - >csak az angol nyelvű szövegben fordul elő<
- feltehetően Dohnányi saját szavai

DOHNÁNYI ERNŐ: BÚCSÚ ÉS ÜZENET / MESSAGE TO POSTERITY (RÉSZLETEK)

[1. Életfilozófia]

Amint nyolcvankét év távlatából az elmúlt esztendőkre visszatekintek, különös meghatottság fog el. >Én, aki eddig gyakran inkább hallgattam ezekről az évekről és magamról, most beszélni akarok, el fogom mondani az igazságot.< Egész életemben fatalista voltam. Amit a sors rám mért, zokszó nélkül fogadtam el, mert jól tudom, hogy tiltakozni ellene annyit jelentene, mint fejjel nekimenni a falnak. Éppen ezért minden igyekezetem oda irányult, hogy azokban az években, melyeket átéltem, csak a szépet, a nemeset, a felemelőt keressem, érzékelhessem. Jól tudom, hogy végzetét senki el nem kerülheti, mégis meg vagyok róla győződve, hogy a sorsot is – legalább bizonyos mértékben – irányíthatjuk, ha erős lélekkel viseljük el csapásait.

Mindig optimista voltam. Szerintem a pesszimista mindenképpen rosszul jár; ő örökösen retteg valamitől, ami gyakran be sem következik. Abban is hittem – noha sohasem voltam babonás –, hogy ha valamitől nagyon félünk, az a végén csak azért is bekövetkezik. E. T. A. Hoffmann, egyik kedvenc íróm mondta: „Tücke der Objekte”.²⁹ A tárgyak szeretnek tréfát űzni az emberekkel. Mennyivel inkább mondható ez az eseményekről, vagy pláne magáról a sorsról! >Jót akarunk, mégis rosszra fordul; ugyanakkor furcsa módon a gonosz is jóvá alakulhat.<

Hogy az életben valamit is elérhessünk, előfeltétele az erős akarat és a bátorság. A gyáva ember mindig alul marad. Sose féljen az, aki igaz úton jár. Már gyermekkoromban megtanultam, hogy mindig az egyenes utat kövessem. Sohasem hazudtam, vagy köntörfalaztam senki és semmi kedvéért. Mindég, minden körülmények közt kimondtam, amit helyesnek találtam, még akkor is, ha az történetesen hátrányos volt számomra, vagy éppenséggel egész egzisztenciámat veszélyez-

28 Kusz: i. m.

29 A helyes forma: „die Tücke des Objekts”, eredetileg nem Hoffmannról, hanem Friedrich Theodor Vischer (1807–1887) német író-filozófus *Auch einer* című regényéből származik.

tette. Nem volt szokásom „megsértődni” és nem kedveltem azokat, akik minden igaz ok nélkül szüntelen megnehezteltek valamiért. Az ember mondja ki nyíltan, ha valamit zokon vesz, s aztán legyen vége az ügynek. Ha igaza van, igyekezzék bebizonyítani. De aztán, ha célt ért és győzött, ne fitogtassa diadalát, ne lovagoljon rajta. Sajnálatos, milyen kevés ember képes elviselni, hogy „igaza legyen”.

A megbocsátás, attól tartok, a legritkább erények közé tartozik. Pedig ez nemcsak keresztényi erény. Proféták hirdették már évezredekkel Krisztus születése előtt. Maga Krisztus váltig erősítette, hogy nem hétszer, de hetvenhétszer bocsásunk meg azoknak, akik ellenünk vétettek. De ez a megbocsátás ne úgy történjék, hogy aztán szüntelenül orra alá dörzsöljük a „megbocsátottnak”, hogy „ekkor és akkor megbántottál”. Felejtsük el az élményt, mintha soha meg se történt volna.

A hála is ritka emberi tulajdonság. Én sohase vártam hálát, sohase kerestem. Ha valamit tettem – és egész életemben igyekeztem másokon segíteni – nem azért tettem, hogy hálát várjak, hanem mert számomra lelki szükségletet jelentett valami jót cselekedni. A következő percben már meg is feledkeztem az egésztől. Annál is inkább, mert a lekötelezettség ritkán vált ki szeretetet. Legtöbb esetben az, aki hálára van kötelezve, szenved és megalázottnak érzi magát. Végül még meggyűlöli azt, aki vele jót cselekedett. >Ez az emberi természet része.<

>Tele vagyunk ellentmondással.< Mivel negyvenhét művet alkottam, nem említve azokat, amelyek opusszám nélkül valók,³⁰ azt a látszatot keltem, hogy nagyon szorgalmas ember vagyok. Pedig sohasem szerettem agyonhajszolni vagy túlerőltetni magam és mindég kedveltem a kényelmet.³¹ Gyakran idéztem >csúfolódva< egyik német barátom megjegyzését: „A munka butává és közönségessé tesz, azonkívül rabolja az időt!”³² Sokan életművésznek neveztek, mert értettem az életet „igazán élni”. Értettem a pihenés művészetét, melyről annyi embernek fogalma sincs. Legtöbben agyonhajszolják magukat az élet iramában és néha minden igaz ok nélkül, csakhogy néhány dollárral többet keressenek. De még ha pihenni akarnak, sem tudnak igazán pihenni. >Én is. ... De általában< én, ha pihentem, kikapcsoltam az agyamból mindent, ami kellemetlen, s igyekeztem csakis kellemes dolog-

30 Dohnányinak valójában 48 opusa van, ráadásul a 48. opusban két műve. Ez utóbbiak – az *Ária* fuvolára és zongorára, Op. 48/1, illetve a *Fuvola-passacaglia*, Op. 48/2 – ugyan csak halála után jelentek meg nyomtatásban (1962-ben, illetve 1963-ban), de a kéziratok források szerint Dohnányi ezeket a jegyzékszámokat szánta nekik. Eszerint tehát vagy a *Búcsú és üzenet* lejegyzése történt korábban (még 1958 előtt), vagy esetleg a lejegyző nem akarta a még kiadatlan műveket az opusok közé számolni. A műjegyzékek egyébként összesen közel 120 opusszám nélküli Dohnányi-műről tudnak (az átdolgozásokat nem számítva), melyek közül mintegy 90 gyermekkori kompozíció (lásd például Kiszely-Papp Deborah: *Dohnányi Ernő*. Budapest: Mágus Kiadó, 2001 /Berlász Melinda (szerk.): *Magyar Zeneszerzők*, 17./, 26–30.

31 Hogy Dohnányi bevallottan kedvelte a kényelmet – őszinte és kissé önironikus vallomásnak tűnik (nem csoda, hogy a lejegyző e megállapítások negatív élet tompítani igyekezett).

32 „Arbeit macht dumm und gemein, und ist ausserdem zeitraubend!” Hogy a szarkasztikus mondás kitől származik, egyelőre kérdéses.

ra gondolni. Ily módon megnyugtattam idegeimet, s erőt gyűjtöttem a munkámra. Viszont senki sem vádolhatott azzal, hogy kötelességemet valaha is elhanyagoltam. Soha egyetlen hangversenyt nem mulasztottam el nyomások nélkül. A koncertművész olyan, mint a katona, – még élete árán is teljesítenie kell kötelességét. >Ez mind a zenész fegyelem része, legyen bár élete rövid vagy hosszú, és az enyém hosszú volt.< *Nem egyszer adtam fel magas honoráriumú hangversenyeket csupán, hogy eleget tegyek valamely jótékony célú előadásnak, melyet már annak előtte elvállaltam.*

Tavaly, 1959. július 27-én,³³ születésnapomon Roy Flynn, a Florida State University rádióigazgatója interjút folytatott le velem. Mindenféléről beszélgettünk s valahogyan ráterelődött a szó az elmúlás gondolatára. És akkor megmondtam, hogy az én koromban már minden esztendő Isten ajándéka. Roy Flynn tapintatosan más mederbe akarta terelni a társalgást, én azonban visszatértem az előbbi témára, megmagyarázva, hogy noha ragaszkodom az élethez, mert kimondhatatlanul élvezem szépségeit, mégsem félek a haláltól. Jól tudom, természetes folyamat ez, melynek előbb–utóbb be kell következnie. Egyszer mindnyájunknak el kell mennünk, szegények avagy gazdagok, boldogok avagy boldogtalanok vagyunk, és én még nagyon szerencsésnek tekinthetem magamat, mert mindazon viszontagságok ellenére, melyek 1944-ben megfosztottak szeretett hazámtól, Magyarországtól, három évig a gyűlöletes „Displaced Person”³⁴ sorsára, majd arra ítélték, hogy hetven éves koromban, egy új világban új egzisztenciát alapítsak, mégis boldog voltam... >Tehát most, ezt az utat megjárva, de még mindig boldog embernek tudva magam, hogy is félhetnék a haláltól? <

[2. Gyermekkor, pozsonyi évek]³⁵

A visszaemlékezés akkor is szomorú, ha keserű évekre kell visszagondolnunk. De kétszeresen az, ha azok az évek, amelyek visszavonhatatlanul elmúltak, felejthetetlenül szépek voltak. Amint belemélyedek a visszaemlékezésbe,

33 A rádióbeszélgetés egyébként pár nappal a születésnap előtt, július 24-én zajlott le. Ezzel kapcsolatban lásd még a bevezetés 16. lábjegyzetét.

34 Dohnányi és családja 1944. november 24-én hagyta el Magyarországot, s előbb Bécsbe, majd 1945 kora tavaszán az osztrák Alpokba menekült. Mivel a háború vége idegen országban érte őket, automatikusan a „displaced person” státusba kerültek. Ez 1945–1948 között jelentősen nehezítette utazásukat, végleges letelepedésük ügyintézését. A „displaced person” kifejezést a II. világháború után kezdtek széles körben alkalmazni, elsősorban közép- és kelet-európai, főleg politikai menekültekre.

35 Bár a magyar kiadásban nincs fejezetenkénti tagolás a szövegben, ez a szakasz önálló címet visel: „Pozsonyi évek”. (A kiadvány rendezetlenségére jellemző, hogy több alcím nincs, s nem tudni, ez a fejezet hol ér véget.) A fejezet az egyik leggördülékenyebb megfogalmazású szakasz, mely stílusa és mondanivalója alapján leginkább Dohnányinak tulajdonítható. Az adatok és a hangvétel hitelességét igazolja a zeneszerző egy másik, gyermekkoráról való visszaemlékezése is, melyben még részletesebben tájékozódhatunk a zeneszerző korai éveiről: Kiszely-Papp Deborah (közr.): „Emlékkönyvemből”. Dohnányi Ernő előadása a Magyar Rádióban Budapest I, 1944. január 30., vasárnap, 18 órakor”. In: Sz. Farkas Márta–Kiszely-Papp Deborah (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2003*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2004, 27–45.

egyre jobban felmelegszik a lelkem és egyre derűsebb fény gyúl ki benne, különösen amikor gyermekkorom első éveire gondolok.

1877-ben születtem Pozsonyban, Magyarországon. Kihangsúlyozom, Magyarországon, a magyar koronázó városban, melynek magyar és német lakossága volt s ahol mindkét nyelven nevelkedtem. Így történt, hogy atyai nagyanyám³⁶ sohasem tanult meg magyarul; még most is látom, ahogyan es-ténként kötöget számos kendőbe bugyolálva, mert mindig fázott. Mikor mi, gyermekek az asztal körül szaladgáltunk, fázósan rázkódott össze s panaszo-san szolt ránk: „Kinder, macht keinen Zug!”

Gyermekkorom nagyon szép volt. Mivel kis öcsémet még csecsemőkör-ban torokgyíkban elveszítettem, egy évvel fiatalabb húgommal, Micivel ját-szottunk mindég együtt.³⁷ Már ekkor meghonosodott köztünk az az erős kapcsolat, mely most is, annyi év után, összeköt és mely talán azon épült fel, hogy mindketten annyira muzikálisak voltunk.³⁸ Ámbár Mici nem kompo-nált, nem is haladt annyira, hogy magát művésznek nevezhesse, ügyesen zongorázott és nagyon jól tudott kottából olvasni. Sok közös jellemvoná-sunk is volt a húgommal. Mindketten gyűlöljük azt, ami szenny, ami becste-len, ami csúf. Például, ha valaki akár nálam, akár Micinél be akart volna va-lakit feketíteni, saját magát feketítette be. Abban is megegyeztünk, hogy so-hasem igyekeztünk senkinek kedveskedni, de mindég szemtől-szembe megmondtuk az igazat. És sohasem ígértünk semmit, amit nem tudtunk be-tartani. Már mint gyermekek sokat játszottunk együtt, főleg babákkal, vagy székeket toltunk össze a gyermekszobában és hegymászást játszottunk, de mindég nagyon jól megértünk egymással.

Mici is ugyanabba a katolikus főgimnáziumba járt, mely Klarissza kolos-tor volt valamikor.³⁹ Együtt tanultunk zongorázni is Forstner bácsitól⁴⁰ – mert engem kezdetben édesapám tanított, ki bár jó muzsikus volt, csakha-mar rájött, hogy zongorai képessége erre nem elegendő. Forstner bácsi végte-len jó ember volt és értett hozzá, hogy kedvet csepegtessen belénk. Szeretet-tel tanultunk tőle, mert nem nyaggatott ujjrakásokkal, s noha skáláznunk kellett, azonfelől semmivel nem szekírozott, hanem hagyott fejlődni; csak ak-kor állított meg, ha helytelen irányba tévedtünk.

36 Haessl (Haessel, Hessel) Leopoldina (1820–1895), Dohnányi István (1813–1895 előtt, Nyitra megye közjegyzője) felesége. Forrás: Horváth György–Gombos László: „A Dohnányi család története. Hagyomány, dokumentumok, családfa, ismert személyek”. In: *Dohnányi Évkönyv 2002*, 77–102.

37 Dohnányi Mária (1879–1966, tehát valójában másfél évvel volt fiatalabb Dohnányinál), 1903 után dr. Kováts Ferencné.

38 Dohnányi egész életét meghatározta húgával való meghitt kapcsolata, melyről levelezésük is tanús-kodik. Vázsonyi szerint ez a kapcsolat talán azért is volt oly szoros, mert Dohnányi egyik házassága sem bizonyult hosszú távon stabilnak (Vázsonyi: i. m., 29).

39 Pozsonyi Katolikus Főgimnázium / Pozsonyi Királyi Katolikus Gimnázium. Az iskola történetéről lásd: Vázsonyi: i. m., 24–25.

40 (Karl) Forstner Károly, a pozsonyi Szent Márton Székesegyház orgonistája.

Ezek a gondtalan pozsonyi évek nagyon szépen voltak, mikor játszva tanultam a szüleim védő gondoskodása mellett, és ugyanakkor már kóstonót kaptam abból is, hogy mi a hírnév, hiszen a pozsonyi gimnázium kápolnájában vasárnaponként játszottam az orgonán.⁴¹ A pozsonyi domban is szerepeltem, felléptem kamarazene együttesekben, sőt magam is adtam önálló hangversenyeket akkor még az iskola keretében.⁴² Mégis megütött már a siker szele, a taps varázsa. Már akkor tudtam, éreztem, hogy művész akarok lenni.

Édesapám nem engedett csodagyereket csinálni belőlem, noha már három éves koromban felfedezte tehetségemet.⁴³ Csak hat éves koromban kezdett el tanítani, s később is igyekezett fékezni becsvágyamat, sőt követelte, hogy egyetemet végezzek, hogy biztosítva legyen megélhetésem és ezt a tervét csak évek múlva ejtette el, mikor meggyőződött róla, hogy sikerem van a pesti akadémián.⁴⁴

A gimnáziumban is szigorúan ügyelt arra, hogy leckéimet pontosan elvégezzem. Érdeklődött tanárainnál, ami könnyű volt, mert hiszen ő maga is fizikatanár volt ugyanabban a főgimnáziumban. Utasította édesanyámat, hogy ellenőrizze, megcsinálom-e leckéimet? Édesanyám ezt meg is tette. Titokban kottapapíroson kompozíciókat firkáltam, de ha hallottam közeledő lépéseit, gyorsan könyvet borítottam kompozíciómra és úgy tettem, mintha szorgalmasan tanulnék.⁴⁵

Aki gyermekkoromban legnagyobb hatással volt rám, az az édesanyám. Apámtól örököltem zenei tehetségemet, s azt az adottságot, hogy gyakorlás nélkül megtartottam technikámat s megálltam helyemet hangversenyeken nagyon csekély előkészülettel. Ezért értem rá annyi időt szentelni alkotá-

41 Fentebb hivatkozott rádióelőadása szerint Dohnányi harmadikos gimnazista korától (tehát 13 évesen) kezdte meg orgonista szolgálatát, melyből első, zenei tevékenységből származó keresetét kapta. – Kiszely-Papp (közr.): „Emlékkönyvből”, 41. – Maga Dohnányi is megjegyzi, hogy orgonista elődje és utódja is „később hírneves muzsikus lett”: ugyanis (Franz) Schmidt Ferenctől vette át és Bartók Bélának adta tovább a munkát.

42 A Dohnányi zeneakadémiai felvételijét megelőző, összesen 29 nyilvános szereplés (Pozsony, Aranyosmarót, Léva, Bécs) listáját és sajtórecenzióját közli: Gombos László: „Dohnányi Ernő művészi tevékenységének sajtórecenziója. I. rész. A pályakezdő évek (1887. január – 1898. április)”. In: *Dohnányi Évkönyv 2003*, 137–250., ide: 140–164.

43 Dohnányi visszaemlékezése szerint hároméves korában történt „zenei tehetsége első megnyilatkozása”, amikor is Bach egy csellódarabja olyannyira elbűvölte, hogy apja a kezébe adta a vonót, s ő a dalom ritmusa szerint húzta azt, míg apja bal kézzel a hangokat képezte. Ezt követően Dohnányi bánátára hatéves koráig mindössze annyi történt, hogy jelen lehetett apja kamarazenei próbáin. – Forrás: Kiszely-Papp (közr.): „Emlékkönyvből”, 33.

44 Apja elvárásának megfelelően – és zeneakadémiai tanárai rosszállása mellett – Dohnányi egyszerre iratkozott be az akadémia zongora–zeneszerzés, illetve a tudományegyetem bölcsészkarának magyar–német szakára. Rengeteg elfoglaltsága miatt azonban bölcsésztanulmányaiban még az első szemeszter végéig sem jutott el.

45 Az efféle kis csínyek megörökítése bizonyítja, hogy valószínűleg nem Dohnányi maga írt le néhány sorral lejjebb olyan mondatokat, mint: „Gyűlöltem a hazugságot, a bujkálást, a titkolózást. És ezen elveim szerint éltem nyolcvankét éven keresztül, minden kompromisszum nélkül.”

saimra. Viszont édesanyámtól örököltem azt a lelkierőt, önuralmat, mely a legválságosabb órákban sem engedett összeroppanni. Tőle tanultam meg oly szemüvegen át nézni és látni az életet, melynél eltörpül mindaz, ami kicsinyes és visszariasztó és csak a szép, derűs, napfényes marad meg. Tőle tanultam meg szeretni a fényt, s utálni a sötétséget. Napfény... mindég csak napfényre vágytam. És ezt a fényt nemcsak a természetben kerestem, de mindenütt, az emberek jellemében, tetteik megnyilvánulásában és a sajátomban is. Gyűlöltem a hazugságot, a bujkálást, a titkolózást. És ezen elveim szerint éltem nyolcvankét éven keresztül, minden kompromisszum nélkül. Mert a határozottságot is anyámtól örököltem. Ha valamit elhatároztam, ahhoz tartottam magam. Nem könnyen tettem ígéreteket, de ha valamit megígértem, akkor mindent elkövettem, hogy bármi áldozat árán is ennek eleget tegyek. Az ígélet szent. Azt be kell tartani. És mindég mindenkinek, talán erőmön felül is, ahogyan sokan azt állították, segítettem. Úgy éreztem, amíg adhatok, gazdag vagyok. Csak akkor leszek igazán szegény, ha nem lesz mit adnom, >addig tudom, hogy az édesanyám bennem él.<

Soha egyetlen durva vagy sértő szót nem hallottam szüleimtől, s ez szigorúan tilos volt számunkra, gyermekeknek is. Mici húgommal mindég udvariasak voltunk egymáshoz. Egyszer azonban Mici valamiért megharagudott rám és azt asztalnál rám kiáltott: „Maga os...”. Azt akarta mondani, hogy „ostoba”, de idejekorán megérezte édesanyám szigorú, rendreutasító pillantását s gyorsan kijavította a szót: „Ostyepká”-ra, ami egy felvidéki sajt neve. >Nos, végülis akár lehetek egy sajt is!<

[...]

[5. Az emigrációs időszak kezdetén]

>Átkeltünk a tengerentúlra.< Előbb Argentínában próbálkoztam >új életet kezdeni<, mert az Egyesült Államok >szigorú< emigrációs törvényei folytán ide lehetetlen, volt *egyenesen Ausztriából bekerülni* >a családommal együtt<,⁴⁶ de ott nem bírtam gyökeret verni, ámbár alapítója és elnöke lettem az egyik legnagyobb egyetem zenei fakultásának, >a tucumáni új zenei tanszékének.<⁴⁷ Így elfogadtam egy >siker< turné után⁴⁸ az Egyesült Államok egyik egyetemének ajánlatát, s idejöttem Floridába >1949-ben, hogy itt éljek és dolgozzak.<⁴⁹ >Úgy tűnt, hogy New

46 Dohnányi valóban azért választotta Argentínát emigrációja célpontjául, mert ide jóval könnyebben lehetett vízumot kapni, s egyedül ez az ország fogadta be egész családját. A helyzetet nehezítette, hogy mivel második felesége nem akart elválni tőle, Zachár Ilona ekkor még nem volt törvényes házastársa, ráadásul Ilona első házasságából származó, kamaszkorú gyerekei (Helenen és Juliuson) kívül még házvezetőnőjüket, Hermine Lorenzet („Fräuli”-t) is feltétlenül magukkal akarták vinni.

47 Dohnányiék elsősorban azért távoztak Argentínából másfél év után, mert nem találták meg anyagi számításukat: Dohnányi nem tudott koncerteket adni, és még az egyetemi fizetése is bizonytalan volt.

48 1948. novembertől 1949. márciusig volt az Egyesült Államokban, ahol fellépett többek között Bostonban, Detroitban, Wellesley-ben és Athensben (Ohio).

49 1949. október 17-én érkezett Tallahasseebe, hogy elfoglalja zeneszerzés- és zongoraprofesszori állását a Florida State Universityn.

York-i menedzserem szervezése révén, továbbra is lesznek jelentős koncertturnéim, az ország különböző részein. De, amint arra >nagy bánatomra és csalódottságra< rá kellett jönnöm, régi és alaptalan, háborús pletykákon alapuló, hamis politikai vádak jelentek meg ellenem egy magyar nyelvű, New York-i lapban.<⁵⁰ *Amit tíz évvel ezelőtt nagy garral visszautasítottam, az után most mohón nyúlnom kellett,* sőt az igaztalan, ádáz üldöztetések miatt még a koncertezésről is meg lettem fosztva, s így teljesen a tanításra szorítkoztam, hogy megkeressem magam s családom számára a mindennapi kenyeret.⁵¹ >Talán elmondhatom most, hogy< ez elég nehéz munka volt nekem, mert még Argentínában is kijelentettem, hogy nem fogok tanítani, >hacsak nem egy különösen tehetséges tanítványt<, s csak elnöke voltam a tucumáni egyetem zenei osztályának. De a szükség törvényt bont. Nem magamért dolgoztam, >hanem fiatal< családomért >is<. És ez tett fiatallá, *hogy tisztességes keretek között eltarthassam feleségemet s fogadott gyerekeimet.*

Három amerikai egyetem ajánlata közül Florida State University-t választottam, mert Tallahassee legjobban megfelelt követelményeinknek.⁵² >Ennek több oka is volt, de az egyik a klíma.< Eleget fáztunk a fűtetlen Ausztriában, napfényre >és melegre< vágytunk. És a sors megjutalmazott választásomért. Nagyon megszerettem Tallahassee-t. Mindég azt mondtam, olyan, mint egy gyönyörű kert, virágaival, madaraival, ősi tölgyfaival, melyekről festőien csüng alá a „Spanish moth”.⁵³ Ha végigsétáltam tavaszkor, amikor az azaleák virágoztak, avagy kertemben ültem s madaraimat ettettem, az volt az érzésem, ez a föld legszebb pontja.⁵⁴

Megszerettem az egyetemi ifjúságot is és ők is megszerettek engem. Szinte rájogásukkal vettek körül. Olyan meghitt, kedves atmoszféra teremtődött az egyetemen, hogy szinte élveztem tanítani őket. *Persze az más lapra tartozott, hogy túlerőltettem magam.* Mikor három egyetem közül Florida State University-t választottam, az is szerepet játszott, hogy ez ígérkezett a legkönnyebbnek munka tekintetében. >Senki nem tehetett róla, de< ezen a téren azonban a viszonyok néhány évvel ezelőtt romlani kezdtek, >kötelességeim megsaporodtak<. *Annyi

50 [Göndör]: *Dohnányi*. További cikkek: Göndör Ferenc: „Megcáfolhatatlan adatok Dohnányi Ernő bűnlajstromáról”, „New Yorkba várjuk Dohnányit...”, „Herr von Dohnanyi, heraus!”, *Az Ember*, 1948. október 23, november 20.

51 Bár a *Búcsú és üzenet* szövegében több alkalommal megjelenik, hogy Dohnányi a politikai rágalmak miatt teljesen meg lett fosztva a koncertezés lehetőségétől, ez némileg túlzás. Igaz, hogy zömmel kisebb városokba kapott meghívást, s New Yorkban az amerikai évek alatt mindössze egyszer léphetett fel, az amerikai évtizedben évadonként átlagosan 8-10 hangversenyt adott, s turnéival szinte az egész országot bejárta.

52 Az FSU-val egy időben az Ohio Universityvel és a Texas Christian Universityvel indultak meg a tárgyalások állandó foglalkoztatásáról, de ezek végül nem vezettek eredményre (illetve a felmerülő problémák már az FSU-val való szerződés aláírása után rendeződtek).

53 Valójában „Spanish moss” (magyarul: szakállbromélia, szakállka), mely Amerika trópusi és szubtrópusi vidékein jellemző, nagyobb fákra élő, a levegőből táplálkozó, látványos növényféle – míg a „Spanish moth” egy lepkefaj.

54 Vö. Dohnányi egy levelével, melyet ha összehasonlítunk a fenti sorokkal, jól látszik, hogy a gondolatok nyilván Dohnányi sajátjai, ám a megfogalmazás inkább Ilonáé: „Tallahassee most télen az elképzelhető legszebb hely. Az egész kis város egy nagy kert. A zeneépület új és a legmodernebb felszerelésű. A kollégák kellemesek.” Dohnányi levele Laczkovich Jánosnak, 1950. január 21. (FSU Dohnányi Collection).

tanítási órát sóztak rám, hogy éreztem, egészségem veszélyeztetése nélkül nehezen bírok ennek a feladatnak megfelelni. De hiába tiltakoztam. Ez állami egyetem. Szabályai vannak. Nincs kivétel. Még velem szemben sem. Nem kvalitásra törek-szenek, de kvantitásra.* >Örömmel foglaltam el pozíciómat egy állami egyete-men, ám egy állami egyetemnek szabályai és követelményei vannak. Hogy tehet-tek volna kivételt velem? De mindenesetre ez volt a legkeményebb munkám, és így muszáj volt folytatnom.< Éppúgy kellett robotolnom, mint a többi tanárnak, annál is inkább, mert mivel már hetven éves elmúltam, mikor idekerültem, nem tarthattam igényt sem nyugdíjra, sem „tenure”-ra, >bár több, mint 10 évig dol-goztam itt<, s így állásom nem volt állandó, >a legtöbb, amit tehettek ezzel kap-csolatban, hogy< csupán minden esztendőben meghosszabbították. Munka halá-lig – ez lett a jelszó.⁵⁵

Barátaim segítettek levenni vállamról a terhet, ahol csak tehették, >s még min-dig ezt teszik<, ez mégsem volt elég arra, hogy eleget pihenhessek. Valamikor 1948-ban a francia Riviérán találkoztunk egy menekült magyar családdal. A férfi nyomor-rék volt, semmi kereseti lehetősége – ékszereiből élt >vagy vegetált< a család, >da-rabonként adták el őket<. „Életünk versenyfutás a halállal” – mondogatták. „Mi tart tovább, ékszereink, vagy a halál következik be előbb?” Ez lett az én esetem. Bírom-e munkával addig, míg összegyűjtünk valamit a békés öregségre, amikor végre vissza-vonulhatok, hogy alkothassak? Hiszen annyi gondolat gyűlt össze bennem az évek során, amit nem volt alkalmam >és időm< papírra vetni. **Nem vagyok gyors mun-kás. Lassan, de alaposan >véglegességre törekedve< szeretek dolgozni, s csakis inspiráltan. Azután egy idő múlva újra átnézem a már megírt oldalakat, s irgalom nélkül vetem el a nem megfelelőt. Ehhez idő kell. Ezért neveztek perfekcionista-nak. És én készültem folyton erre az alkalomra, hogy végre dol-gozhassak, közben gyűjtve az anyagot az agyamban, a lelkemben. Repülön, vo-naton, vagy akár az utcán tudtam gondolkozni. >Biztosan megtalálom majd az alkalmat, hogy elvégezzem kitűzött munkámat. De először elő kell teremtenem, amiből megélünk.<**

[...]

[7. A tanításról]

*Ebben az én üzenetemben elsősorban a fiatalsághoz szeretnék szólni; hiszen annyira szeretem őket s közös munkánk révén az egyetemen annyira közel kerül-tünk egymáshoz.*⁵⁶ >**A tanítványaim gyakran komolyan kérik tanácsaimat, s**

55 Az egyetemi túlterheltségről mint a *Búcsú és üzenet* egyik központi és a két változatban eltérően in-terpretált kérdéséről lásd a bevezetést.

56 Erről a kölcsönös szeretetről és ragaszkodásról árulkodnak az amerikai tanítványok visszaemlékezé-sei is. Lásd pl. Catherine A. Smith: „Dohnányi as a Teacher”. *Klavier*, 16/2. (February 1977), 16–22.; magyarul: „A Dohnányi-metodika 3. Catherine A. Smith: Dohnányi, a tanár”. Ford. Kovács Ilona, *Par-lando* 47/1. (2005), 14–18.; Joan Holley: „He Writes and Teaches in a New World”. *Music and Musicians*, March 1955, 15.

mivel olyannyira közel állnak hozzám, sorsukat a szívemen viselem.⁵⁷ Ha azt kérdezik: „válasszam a zongoraművészi pályát?” – mit mondhatnék? Csak saját tapasztalatomból beszélhetek, ráadásul minden kérdező egyéniség, saját problémákkal. De most azokhoz szeretnék szólni a fiatalabb generációból általában, akik tehetségesek, és esélyeiket mérlegelik a pályaválasztással kapcsolatban. < De mi tanácsot adhatnék nekik így, látatlanban? Talán a legfontosabb tanácsom, hogy *ne* menjenek zenei pályára, hacsak nem éreznek igazi tehetséget és rátermettséget. > Ha nem érznek magukban kivételes adottságokat, erőt és tudatosságot ahhoz, hogy készek legyenek megharcolni a rájuk váró küzdelmet. < Mert a zenei pálya manapság nemcsak, hogy nem lukratív > (természetesen nem az úgynevezett könnyű zenére és lemezekre gondolok) <, de oly nehézségeket gördít a hangversenyző művész elé, melyek majdnem áthidalhatatlanok, hacsak nem rendelkezik megfelelő vagyonnal. Igaz, mint tanár elhelyezkedhetik, hiszen annyi egyetem, high school⁵⁸ és más zenei intézet van ebben az országban, > persze így valószínűleg nem lesz az illetőből koncertzongorista. Nem tud fejlődni, s kétséges, hogy akad-e olyan impresszárió, aki kézbe veszi ügyét, s közönség elé viszi. Lehet, hogy valaki mégis a koncertezést választja. < *De arról, hogy koncertpályára törekedjék, határozottan lebeszélék mindenkit.* > Koncertezésből keservesen lehet megélni <, s itt annyi a rivális, mint fűszál a réten. Ha valaki nem elég kemény, hogy kitartson, hamarosan kiábrándul és tönkremennek az idegei. Nagyon sok ilyen elveszett zongoristával találkoztam az elmúlt évek alatt. < *Persze az is megoldás, hogy az illető tanári állást vállal és szabad idejében próbál meg hangversenyeket adni.*

> De vajon a szülők rájönnek-e, hogy gyermekük különösen tehetséges? Mit tegyenek, hiszen az első döntések az ő kezükben vannak? < Hogy milyen korán kezdje valaki a zenetanulást, azt nehéz meghatározni, de semmi esetre sem öt éven alul. *Én majdnem hat éves voltam, mikor az apám tanítani kezdett, s szigorúan ügyelt rá, hogy inkább játék legyen ez, mint komoly munka.* Világért sem akart „csodagyereket” csinálni belőlem; azt akarta, úgy éljek, mint más rendes gyermek, járjak iskolába, de megengedte, hogy egy karosszékben kuporogva hallgathassam, valahányszor barátaival kamarazene-estét rendezett.⁵⁹ Mert jó zenét hallgatni nagyon üdvös dolog. És még üdvösebb, ha saját maga játszhatja le a különféle kompozíciókat az ember.

57 Tanácsokat ráadásul nemcsak saját tanítványai kértek tőle. Dohnányi ugyanis számtalan olyan levél címzettje volt, amelynek feladója ismeretlenül fordult hozzá, hogy egy-egy konkrét, elsősorban tanári tevékenységéhez köthető kérdésére választ, tanácsot kapjon. E levelek írói között akad olyan, aki megköszöni, hogy Dohnányi átnézte a kompozícióit; van, aki könyvét küldi véleményezésre; többen pedig pályaválasztási kérdésekkel (tanárválasztással, meghallgatásokkal, elhelyezkedéssel összefüggésben) fordulnak hozzá. A levelek az FSU különböző Dohnányi-gyűjteményeiben találhatóak.

58 A középiskola megfelelője az amerikai oktatási rendszerben (14–18 éves korú tanulókkal).

59 Dohnányi gyermekkori zenetanulásáról lásd a [2.] részt, illetve hiteles forrását, Dohnányi: *Emlékkönyvből* című rádióelőadását (36. lábjegyzet).

Midőn megtanultam kottát olvasni, az volt a legkedvesebb szórakozásom, hogy különféle nagy mesterek műveit megpróbáltam lejátszani magamnak. Míg más gyermek könyvet olvasott, én kottát, > – ez lenyűgözött. De nem erőltették korán, hogy előadóművész legyek<. *Ilyen módon nemcsak élveztem azt, amit véghezvinnem sikerült, de megismerkedtem a zeneirodalom nagy részével. És persze közben kottaolvasási, úgynevezett „blattolási” tehetségemet is nagyban fejlesztettem.*

>Visszatérve arra, hogy miképp lehet valakiből zeneművész. Egyetlen tanácsom a fiatal pályakezdőnek az lehet: „ha tudod, hogy csinálnod kell, csináld. Vagy megnyered a csatát, vagy nem. Fegyvereidnek azonban mindig rendben kell lennie.” Az első fegyver magának a zene szerkezetének ismerete. Túl sok fiatal amerikai növendék hiszi azt, hogy a tehetség az előadóművészethez vezet, és ha erre képzést kapnak, máris „nagy muzsikuskok” lesznek. De a komponálás? Az micsoda? Így az alapokról semmit nem tudnak, saját szakmájuk alapfogalmaival nincsenek tisztában, arra vannak ítélve, hogy kívülállóak legyenek, amatőrök, mindörökké „kísérletezők”.<

Tizenkét éven át adtam elő zeneszerzéstant a Florida State Universityn.⁶⁰ Ez a tárgy fárasztott ki a legjobban. Nemcsak azért, mert szüntelen magyarázni, tanítani, előadni kellett, de mert semmiféle elégtételt nem nyújtott. Tanítványaim elképesztően előkészületlenek voltak, bár hírneves egyetemeken végeztek kurzusokat, annyira nem voltak jártasak a kontrapunkt s komponálás tudományában, hogy egy fugát sem voltak képesek megírni a legnagyobb igyekezettel sem. Nem kívántam befolyásolni őket, alkossanak saját egyéniségük s vágyaik szerint, de tanulják meg előbb az alkotás elemi szabályait. S ezt nékem kellett beléjük verni. Úgy éreztem magam, mintha valami egyetemi tanár lesüllyed arra a fokra, hogy elemi iskolában tanítson teljesen tudatlan újoncokat. Amellett tanítványaim, még mielőtt el is sajátítottak nagy nehezen valamiféle előtudományt, egyformán az úgynevezett „academic style”-ben (így neveztem ezt, mert ez minden egyetemen s főiskolán egyforma) komponáltak. Ehhez nem volt rám szükségük. Hiába vesztegettem rájuk időmet, energiámat, képességeimet, melyekkel jóval magasabb célt szolgálhattam volna. Ezek számára ugyanis falra hányt borsó volt minden tanácsom, igyekezetem, törekvésem. Ők >gyakran< nem értékelték, mert nem is érthettek meg engem. >Ők a „modern” zenével nőttek fel,< az ő számukra idegen nyelven beszéltem. És talán igazuk is volt. Mert hol van mérték vagy szabály arra, hogy az ember egy „modern” művet megítéljen?⁶¹

60 Két különböző szinten (*undergraduate*, azaz a felsőoktatásban 1–4. éviüket töltő hallgatók, illetve *graduate*, azaz a felsőoktatásban 5–6. éviüket töltő hallgatók részére); átlagosan heti 4-6 órában. (Az angol változatban 11 évet említ.)

61 Dohnányi persze eleve meglehetősen szkepszissel kezdte a zeneszerzés-oktatást Floridában, még hónappal a tanítás megkezdése előtt írta az FSU dékánjának: „There are nowadays very-very few composers in the whole world who should be allowed to compose. [...] Now I don't mind

Ami legjobban kifárasztott a tanításnál, az volt a „compositio” óra. Nem szeretnék időzni a „modern” komponistáknál, nem akarnék megbántani senkit. Én mindent értékelek, ami tehetséges, s amiről látszik, hogy alkotója legalább valamennyit tanult és felkészült mielőtt nekiállt komponálni. >Kis kitérő:< viszont nagyon mulattatott az a könyv, „The Agony of Music”,⁶² mely szerint hangversenyeken mindég középre, azaz szünet elé tesz műsoron a modern művet s előtte s utána egy romantikus vagy klasszikus alkotást. Ily módon el tudják kerülni, hogy a közönség vagy lekéssék róla, vagy elszaladjon, mielőtt a hangverseny befejeződne.

>De újra komolyra fordítva a szót<: *Azt megítélni, hogy valaki valóban tehetséges-e, nem könnyű dolog. Sokszor nem egészen korán, hanem későbbi korban jelentkezik a tehetség. Persze ez az eset a ritkább. Mert rendszeren az adottságot nem lehet véka alá rejteni. Előtör akárhonnán is.* >Egy fiatal ember tudni fogja, hogy tehetséges, hiszen kirobban, akár egy vulkán. De hiába robban ki, hacsak nem alkotó erő lesz a hatalmas energiából.< Az ember alkot, nem azért mert pénzt keres, nem azért mert hírnévre törekszik, de mert ennek lelki szükségét érzi. Az én 1. kvintettem [Op. 1], melyet ma az egész világon játszanak, évek hosszú során manuskriptum maradt, és én nem bántam, írtam tovább, mert szükségét éreztem annak, hogy alkothassak.⁶³ >Igen, alkotni,< magáért az alkotás gyönyöréért, ámbár ez nem a helyes kifejezés. Mert az alkotás sokszor fáradságos munka, verejtékes szülés, míg világra hozunk valamit. >Követeli, hogy világra hozzuk, akarjuk vagy nem; de kell, hogy legyen annyi tudásunk, hogy létrehozzuk azt, ami olyan sürgető. De a csodának ez a része nem jön magától.< Sokszor egy hang, egy megoldás megakaszt, és órákig ülök íróasztalomnál, fejemet törve, verejtékezve, hogy megoldjam. >Ahogy már említettem,< én nem voltam „gyorsmunkás”, sem az a típus, ki mondjuk 10-12 órán át ké-

'modernity' if the composer knows his 'business', but generally he knows nothing, generally he hardly can harmonize decently a simple melody not to speak of his inability to solve the easiest task of counterpoint. Here most probably I shall want an assistant teacher; at least my demand will be, that the student is well acquainted with the rules of harmony and the elements of counterpoint." „Manapság nagyon-nagyon kevés zeneszerző van a világon, akinek szabad volna komponálnia. [...] Nos, engem nem zavar a 'modernizmus', ha a komponista érti a dolgát, de általában nem tud semmit: többnyire egy egyszerű dallamot sem tud megharmonizálni, nem beszélve arról, hogy aligha képes a legkönnyebb ellenpont-feladat megoldására. Itt valószínűleg szükségem lesz egy tanársegédre [ti. mint zongoraprofesszor nem látta értelmét ennek]; s az elvárásom legalább annyi, hogy a hallgató jól ismerje a harmónia szabályait és az ellenpont alapjait." Dohnányi levele Kuersteinernek, 1949. augusztus 3. (FSU Dohnányi Collection).

62 Henry Pleasants: *The Agony of Modern Music*. New York: Simon and Schuster, 1955. Persze Dohnányi azt már nem tudhatta meg, hogy a könyv szerzője, a korábban kortárs zenék avatott kritikusaként ismert Pleasants további elmékedései során végül arra a konklúzióra jutott: a nyugati komoly zene szerepét teljes egészében a jazz fogja átvenni, s Európa kultúrfőlénye ezzel párhuzamosan megszűnik. A teóriával e ponton már aligha értett volna egyet.

63 Az első opus, az 1. zongoraötös 1895-ben készült el, s csak 1902-ben jelent meg a Döblingernél – ebben az évben Dohnányi már a 10. opusával is elkészült.

pes komponálni.⁶⁴ De szerintem ez nem is igazi alkotás. Ez lehet írás, de nem alkotás, és nem is maradhat meg igazán nagy műnek. Haydn „Teremtés”-ének megalkotása oly munkát igényelt, hogy Haydn gyakran panaszkolt, majdnem belepusztult ebbe.⁶⁵

Mennyire szerettem volna egy kis időt szakítani arra, hogy végre magamnak alkothassak valami nagyot, valamit monumentálisat az emberiség számára. >Egy művet, amely mindörökké megörökítené az utókor számára azt a tragikus és borzasztó időszakot, melyet a megkínzott világ átélt.<⁶⁶ De erre nem kerülhetett sor, >sem idő, sem hely nem volt rá<. Hiszen >a floridai< nyáron át is kellett tanítanom, mert különben az itteni állami egyetemi szabályok szerint levonták volna [>elvesztettem volna<] háromhavi fizetésemet.⁶⁷ És mi menekültek voltunk, >hálások a biztonságért<. >Így, mint mindenki másnak, nekem is< küzdenem kellett minden dollárért abban a reményben, hogy majd egyszer eljön az idő, amikor félretehetek valamit. Ez talán meg is történt volna >1956 körül, amikor is az ellenem való támadások elhaltak<, ha a magyar forradalom vihara nem jön közbe, >számos közvetlen és közvetett hatásával< és a számos menekült, kiket teljes erőmből segítenem kellett ebben az országban.⁶⁸ Szívesen tettem, készséggel, éreztem, hogy ez kötelességem. >Még egyszer, és most már utoljára, saját terveim szenvedtek hátrányt. Nem tudtam komponálni.<

64 Az angol változatban nem napi 10-12 óra szerepel, hanem: „writing daily from 10:00 to 12:00”. Mindazonáltal valószínű, hogy Dohnányira egyik sem volt jellemző.

65 Érdekes, hogy Dohnányi éppen Haydnt hozza példának, akihez – legalábbis koncertrepertoárjának tanúsága szerint – nem fűzte szorosabb vonzalom. Talán azért jutott itt eszébe mégis, mert az amerikai években vezényelte egyszer a művet (1955. május 7., Athens).

66 Hogy mi lehetett ez a monumentális mű, vagy valóban voltak-e konkrét tervek ezzel kapcsolatosan, az kérdéses. Az amerikai hagyatékban csak néhány beazonosíthatatlan vázlat található, köztük egy rekviem néhány részlete.

67 Nem véletlen az amerikai és a magyar változat eltérése itt: Vázsonyi (i. m., 303.) több helyütt említi, hogy Dohnányitól „elvették volna” fizetését a nyári hónapokra, ha nem vállal kurzusokat. Ez azonban – amint arra Kiszely-Papp Deborah is figyelmeztetett – az FSU vezetése részéről bizonyosan nem kíméletlenség volt, hanem az amerikai felsőoktatási rendszer szokásaiból adódott: az Egyesült Államokban ugyanis sehol nem fizetnek a szemesztereken kívül, ellentétben az európai egyetemekkel, ahol az oktatók szerződése a teljes évre szól. Az FSU ennek megfelelően a tárgyalások során sem említett soha „fizetett nyári szabadságot”, ahogy azok az egyetemek sem, amelyekkel Dohnányi alkalmaztatása szóba került.

68 Dohnányi 1956-os aktivitása valójában mérsékelt volt. Néhány helyi sajtóinterjúban megfogalmazta ugyan véleményét a politikai helyzetről, de ezt is többnyire újságírói unszólásra tette, s az általánosságokon alig lépett túl (pl. Martin Dyckman: „Hungarian-Born Dohnanyi Marvels At Courage Of Anti-Russian Patriots”. *The Florida Flambeau*, 1956. november 2.; [N. N.]: „Family Will Join Him. Dohnanyi To Celebrate 80th Birthday Next Saturday”. *Tallahassee Democrat*, 1957. július 21.). Egy, az 1956-os forradalom emlékét megörökítő „szabadságharcos induló” komponálására szóló felkérést el is utasított, ugyanakkor az 1956-os forradalom után magyar diákok javára felállítandó ösztöndíjalapért koncertezett az FSU-n (1957. január 15., Tallahassee, ennek az ösztöndíjalapnak a segítségével sikerült Vázsonyi Bálintot Floridába hozni), két alkalommal fellépett a forradalom évfordulójára rendezett buffalói megemlékező koncerten (1957. október 23., 1958. október 24.), és anyagi támogatást is nyújtott a magyarországi rászorulóknak. Ehhez tartozik, hogy egy fiatal 56-os forradalmár rokona egy ideig tallahasseei otthonukban talált menedékre, ami nagy nyilvánosságot kapott az eseményekre éhes helyi sajtóban (Ron Hamm: „PhD Describes Freedom Fight. Nephew Of Dohnanyi”. *Tallahassee Democrat*, 1957. április 14.).

Ha kevés szabad időm volt, azt pihenéssel igyekeztem tölteni. Olvasgattam, >kicserélve egyik világot a másikra.< Főleg Dickenset, ki egyik kedvenc író volt, *vagy politikai könyveket.*⁶⁹ De csak éjjel maradt időm az olvasásra. *Mert nappal mindég gondoskodtak róla az egyetemen, hogy kötelezettségeimet felül is igénybe vegyem.* >Az órarendszerű tanítás mellett< mindég akadt valami szeminárium, vizsga, *még ha nem az én tanítványom, de valamelyik kollégám tanítványa szerepelt is, ott kellett ülnöm.⁷⁰ Panasz nélkül tettem, pedig volt eset, hogy naponta háromszor mentem be és halálosan fáradt voltam. És mivel úgyszólván hiába tiltakoztam volna, igyekeztem derűvel, mosollyal tenni mindazt, ami persze sokakat félrevezetett, akik azt képzelték, nekem egyenesen élvezet ez a munka s hogy ez a folytonosan megfeszített iram tart fiatalon.⁷¹ Részben – nagyon kis részben – talán igazuk is volt. Nem tudtam volna élni munka nélkül. Szerettem a fiatalságot, boldog voltam körükben – de ennek a munkának a negyedrésze is éppen elég lett volna az én koromban.* >Minél inkább érdekelnek valakit a növendékek és a kollégák, annál több tennivalót talál. Örömmel vezényeltem saját növendékeim, és Kilényi Edward növendékeinek zenekari koncertjeit (ő maga egykor az én tanítványom volt).⁷² Talán mindenkinek ilyen sokat kellene dolgoznia ezekben az időkben, amikor kívül saját világunkon, nem nagyon van béke a világon. Mindenesetre a kései évek nem hoztak számomra pihenést. Azt kell-e tanácsolnom tehát a fiatal növendékeknek, hogy dolgozzanak keményen, hogy sikeresek legyenek az életben? Talán igen.<

>Valószínűleg igazat adnak majd nekem.< Nagy baj, hogy >manapság mindenütt a világon, de leginkább talán< az Egyesült Államokban oly nehéz egy fiatal művésznek érvényesülni, >elkezdeni és fenntartani a karriert<. És baj az is, hogy oly korán nősülnek s aztán rájuk szakad a családfenntartás gondja, >nem engedhetik meg maguknak, hogy kudarcot valljanak<, másrészt annyi a riválisuk, hogy szüntelen idegizgalomban élnek, hogy pozíciójukat fenntarthassák. Egy fiatal felkapott pianista, *ki nyári tanfolyamra jött hozzám,* panaszkolt, milyen ideges minden hangversenyén, mert tisztában van vele, hogy már vagy húszezren lesnek rá, hogy hibázzék, s akkor helyébe beugorhassanak.

69 Felesége szerint a zeneszerző további szépirodalmi kedvencei Shakespeare, Goethe és Schiller voltak. Forrás: Ilona von Dohnányi: *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 117. Magyarországi könyvtáráról fennmaradtak bizonyos, töredékes listák, melyek alapján tájékozódni lehet Dohnányi irodalmi ízléséről (Dohnányi Mária listái a Széher úti, illetve a Városmajor utcai könyvtárakról, 1949–1952 k.; FSU Kilényi–Dohnányi Collection).

70 Dohnányi számos órarenden kívüli elfoglaltságáról zsebnaptárai is árulkodnak, melyekben fel vannak tüntetve a fontosabb programok (Dohnányi Archívum: McGlynn letéti anyag).

71 Egy amerikai újságíró például egyenesen azt állította: Dohnányi annyira lelkesedik a tanításért, hogy nyolcvanévesen még két héttel több oktatást vállal a nyári kurzusokból. Lásd [N. N.]: *Family Will Join Him*.

72 A magyar származású, de Amerikában született és nevelkedett Kilényi 1928–1930 között tanult Dohnányinál Budapesten, majd 1946-ban vált életének egyik legfontosabb szereplőjévé, amikor is bajorországi zeneügyi biztosként (*music control officer*) elsőként volt módja hivatalos lépéseket tenni a zeneszerzőt illető politikai vádak ellen. A zeneszerző valószínűleg ezt viszonzandó szorgalmazta annyira, hogy egykori tanítványa az FSU tanári karához csatlakozzon.

>De legalább tanulmányaik idején élvezhetik a koncentrált zenetanulást?< Az is nagyon megnehezíti az amerikai egyetemeken a tehetséges növendék haladását, hogy itt a fősúly nem a zenén van. Pl. egy pianistának a jó ég tudja, hány tárgyból kell vizsgáznia, >félévi dolgozatokat írnia<, s ideje legnagyobb részét ilyenre vesztegeti.⁷³ Alig marad ideje gyakorolni. Legfeljebb éjjel jut hozzá, akkor pedig oly fáradt, hogy nem végezhet tökéletes munkát. >Mindez a „liberális oktatás” szellemében történik, és talán valóban felkészíti a tanulót a későbbi életre: számítson sok mindenre, és sose könnyítsük a dolgát. A nehézségekért, az amerikai egyetemek forgalmi dugó jellegéért⁷⁴ az európaiak általában az amerikai középiskolákat okolják, mondván, hogy túl sok időt pocsékolnak el anélkül, hogy valóban szükséges dolgokat tanítanának a gyerekeknek. Túl sokan jönnek egyetemre úgy, hogy képtelenek magasabb tanulmányok elvégzésére, mivel saját anyanyelvükön sem tudnak írni-olvasni, még kevésbé más nyelveken – vagy a zene nyelvén.<

Ha visszatérek a tanácsokra, melyeket adni szeretnék, akkor inkább a tanárnak kell tanácsolnom, mint a tanítványnak. Egy tanárnak mindenkor ügyelnie kell tanítványa jellemére is. Én úgy ismertem az én tanítványaimat, hogy jellemük nyitott könyv volt előttem. Igyekeztem még legapróbb hibáikat is kiküszöbölni.

Nagyon sok függ a művész jellemétől is, hogy mennyire viszi az életben. Emlékszem egy fiatal hegedűsre – gyakran játszottam a régmúltban vele –, anyja túlságosan elkényeztette valaha, egészen ferde irányba terelődtek gondolatai és jelleme. Korán meghalt, ma már alig tud róla valaki is.⁷⁵ Hasonlóképp ismerek óriási technikájú művészeket, de hiányzik hozzá intelligenciájuk, érzésviláguk, hogy igazán nagyra fejlődjenek. Manapság persze oly nagy a fejlettség a technika terén, hogy ugyancsak nagy erőfeszítés kell lépést tartani vele. De csak kevesen tudják, hogy a technika nem elég. Szív is kell hozzá. És kevesen tudják, milyen nehéz pl. Schubertet játszani. Tanítványaim közül is csak nagyon kevesen képesek rá.

*Mindég ragaszkodtam tanítványaimhoz, s ők is hozzám. Egy úgynevezett „családi” viszony állt fenn köztünk. Minden erőmmel igyekeztem átadni nekik valamit abból az adományból, amit én örököltem. Sohasem igyekeztem azonban erőszakkal befolyásolni őket, csak tanácsot adtam. Számos ta-

73 Dohnányi azonban még ezeken a nehézségeken is igyekezett átsegíteni növendékeit. Catherine A. Smith visszaemlékezésében (57. l.) elmeséli: amikor rossz jegyeket szerzett általános tárgyakból, Dohnányi felajánlotta, hogy bejár vele egy atomfizika-kurzusra, míg Dohnányiné a németvizsgára segítette felkészülni.

74 Dohnányi itt feltehetőleg az amerikai egyetemek nagy növendéklétszáma és a diákoktól megkövetelt szerteágazó tanulmányokra utal.

75 Valószínűleg Vecsey Ferenc hegedűművészről (1893–1935) van szó, bár a megjegyzések vele kapcsolatban részben vitathatók.

nítványom volt, kik világsikerre tettek szert.⁷⁶ Büszke voltam rájuk, mert úgy éreztem, hogy sikerükben legalább kicsiny mértékben nekem is részem volt.*

Persze állandó a versengés a zenetanárok közt és mindent elkövetnek, hogy elhalásszák egymástól a tehetséges növendékeket. Én a magam részéről kijelentettem, hogy csak akkor fogadok el más tanártól növendéket, ha az illető tanár személyesen kér fel arra, hogy tanítványát elvállaljam. Ez több ízben meg is történt, de bizony volt eset, amikor nem történt meg, az illető tanár annyira görcsösen ragaszkodott tehetséges növendékéhez.

>Utolsó tanácsom a növendékekhez, hogy próbáljanak meg mind többet tudni, és (ahogy a matematikában és az idegen nyelvekben) minél korábban elkezdni a tanulást. Ha elég intelligensek, egymást is tanítani tudják és egymástól is tudnak tanulni.< Minden héten kétszer a rendes leckeórákon kívül oly órát adtam, melyen valamennyi egyetemi pianista részt vett; azt „class”-nak nevezték el, mert rendkívüli „tanfolyam” volt és az úgynevezett mesteriskola jellegével bírt.⁷⁷ Ilyenkor valamelyik növendék mindég előjátszott nekem és én megbíráltam. Érdekes, hogy annak ellenére, hogy igyekeztem kellemes, csaknem humoros légkört teremteni, >viccelődni, beszélgetni a fiatalokkal<, *s a növendékek nagyon is élvezték a „class”-t (még idegenek, azaz nem zenei növendékek is bekéredzkedtek),* mégis mindazok, akik előjátszottak, még ha már koncertező pianisták voltak is, jobban drukkoltak, mint egy nyilvános előadáson. Mert az volt az érzésük, és nem ok nélkül, hogy a hallgatóság, tehát az ifjúság – többnyire mind riválisok –, sokkal szigorúbb bírálatban részesíti őket, mint akár a közönség vagy az úgynevezett „hivatásos kritikusok”. >Sok tehetség és erő van az amerikai zenei növendékekben, nincs alapja a lekicsinylésnek vagy rosszallásnak.<⁷⁸

76 Dohnányi legnevesebb tanítványai: Böszörményi Nagy Béla, Dániel Ernő, Ferenczy György, Fischer Annie, Földes Andor, Solti György, Szegedi Ernő.

77 A nagy nyilvánosság előtt zajló, igen népszerű *piano repertoire class* minden tanévben szerepelt az órarendjén – csaknem intézményesült jellegét bizonyítja, hogy az évek előrehaladtával mindig azonos időpontban tartották. Az órát így írja le Dohnányi egy kiemelkedő tanítványa: „His piano master classes are the highlight of his week and are attended by students of other teachers in the university, professors, visiting musicians, and of course his own pupils. At these classes an atmosphere of complete informality prevails. He begins by inquiring what pieces his pupils have prepared, then chooses the programme to be played at that session. Regardless of mistakes, or how poorly a pupil may play, I have never seen him become rude or lose his temper. In fact, he tries to cover up the pupil's embarrassment. Sometimes he will play the piece himself.” „[Dohnányi] zongora mesterkurzusa a hét csúcspontja, amelyen más tanárok növendékei, professzorok, zenész vendégek és természetesen saját tanítványai is részt vesznek. Ezeken az órákon teljesen informális légkör uralkodik. Dohnányi általában végigkérdezi, hogy növendékei mivel készültek, aztán kiválasztja azokat a darabokat, amelyek az adott alkalommal sorra kerülnek. Bármennyi hibát is ejtett, vagy bármilyen gyengén is játszott a tanuló, soha nem láttam, hogy elveszítette volna a türelmét. Inkább megpróbálta oldani a tanítvány zavarát. Olykor ő maga játszotta el a darabot.” Holley: i. m., 15. Egy ilyen alkalmat még hangfelvételen is megörökítették (1956. március 1., FSU Dohnányi Collection).

78 A bekezdés utolsó, dicsérő mondata ugyan csak az amerikai kiadásban szerepel, Dohnányi valóban viszonylag elismerően nyilvánult meg floridai tanítványairól. Egy magánlevelében például így írt: „A tanítványokra persze nem szabad budapesti mértéket alkalmazni, de a nívó nem rossz, s határozottan

>Most a nagy örömöm az, hogy tanítványaim egyre inkább megismerik zenémet azon keresztül, hogy megismernek engem, és megismernek engem zenémen keresztül. Az amerikai fiatalok különböznek az európaiaktól. < Az amerikai fiatalságban *van bizonyos konfidencia, önbizalom, ugyanakkor azonban* lelkes, melegszívű és tisztelettudó azokkal szemben, kik ezt a tiszteletet kiérdemlik. Az utcán odakiáltják: „Hallo”, de ezt olyan kedvesen, oly közvetlen mosollyal teszik, hogy az embernek felmelegszik a szíve tőle.

Talán szexuálisan⁷⁹ érettebbek, de szellemileg naivabbak, mint a mi fiatalságunk, s ennek főleg a „high-school” az oka. Ámbár elveszik a gyermekek idejét, nagyon keveset tanítanak abból, amire szükségük lenne. Jóformán az egyetemen kell a növendéknek megtanulnia még a helyesírást is, egyéb tantárgyról nem is beszélve.

Van az amerikai fiatalságnak egy kedves tulajdonsága – hogy nagyon kíváncsi. Nem tolakodóan, csak éppenhogyminden iránt érdeklődik. Valahányszor feleségem unszolására alávetettem magam, hogy új öltönyt vagy cipőt vásároljak, másnap >– ahogy nemrég is történt –< már az egész egyetemen mindenki, akivel találkoztam, beleértve még a tanárokat is, érdeklődéssel jegyezték meg, milyen szép új öltönyöm vagy cipőm van. Még egy új nyakkendőt is észrevettek és megdicsértek. >Születésnapjaimon ünnepséget rendeztek.< És valahányszor múltunkról, menekülésünkéről, magyarországi élményeinkről beszéltünk, végtelen figyelemmel s részvétellel figyeltek minden szavunkra... >És keményen dolgoztak.<

Képesek a legintimebb kérdéseket a legtermészetesebben feltenni. Mi nap azt kérdezte tőlem valaki, egyik kompozíciómról vonatkozólag, szerelmes voltam-e, mikor ezt írtam?

Azt válaszoltam neki: „Én mindég szerelmes voltam”. És ekkor, azt hiszem, nem mondtam valótlant.

*Tanítványokat csak audition, azaz előjátászás előzetes meghallgatása alapján vállaltam el, ami során meggyőződtem róla, hogy csakugyan tehetségesek. Szívesen vállaltam freshman-eket,⁸⁰ mert azok még nem volt[ak] „elrontva”. Idomíthattam őket a saját elgondolásom szerint. Voltak úgynevezett „Doktor kandidátusaim”, akik zenei doktorátusra pályáztak, melyet a mi egyetemünkön kívül csak egy egyetemen nyerhettek el.⁸¹ Két esztendőre kellett idejönniük, hogy a tanfolyamot elvégezhessék, mely főleg lecture-ökből és hangversenyekből (szóló és zenekarral) állt. Eleinte csak nekem és

sokkal jobb, mint Tucumánban.” (Dohnányi levele Laczkovich Jánosnak, 1950. január 21., FSU Dohnányi Collection); másutt pedig: „Zongora tanítványaim (heten vannak) nagyon jók” (Dohnányi levele Kilényinek, 1952. november 1., FSU Kilényi–Dohnányi Collection).

79 Az angol változatban: „socially”.

80 Alapképzésben (*undergraduate*) elsőéves hallgató.

81 Egy kiemelkedő tanítványának, Howard Silbernernek az országban elsőként sikerült szervezett képzésben megszereznie a *Doctor of Music* fokozatot. Korábban ezt csak tiszteletbeli címként lehetett nyerni, 1951 őszén azonban az FSU egyike lett azon két egyetemnek Amerikában, amely a doktorátus ilyen megszerzését lehetővé tette.

Kilényi Edének voltak ilyen doktortanítványai. Mivel úgyszólván valamennyire tanárok voltak már valahol, bizonyos időre szabadságot vettek, hogy egy-egy szemeszterre idejöhessenek tanulni, lehetőleg legrosszabbkor, amikor már betelt tanítványaim létszáma, s az ő jövetelük nekem külön óraszámot jelentett tehát külön megfeszített munkát. Annál is inkább, mert a zenekari hangversenyeiket, még Kilényi növendékeinél is, én vezényeltem, s ez számos, vagy inkább számtalan próbát jelentett.^{82*}

Az egyetemi zenekar, néhány csekély kivétellel, csupa növendékből áll. Valamennyiüket nagyon elfoglalják tanulmányaik, s nagyon gyatrán honorálják is őket, így nehéz fegyelmet tartani köztük, viszont én – kissé lehordva őket, fegyelmet teremtettem, s a legtöbbet sikerült kihoznom belőlük. Igazán rendes előadásokat produkáltunk, sokan azt mondták, még New Yorknak is díszére válnék.⁸³ Ezekért a fáradozásaimért természetesen nem kaptam az egyetemtől semmiféle külön tiszteletdíjat. Ezt mint önként, szívességből tettem: a fiatalság iránti szeretetből s az emberiségért, talán inkább saját lelkiismeretem parancsát követve, hogy segítek, hogy közreműködjem, saját erőmet akaratlanul is túlbecsülve.

[9. A komponálásról]

*Leginkább komponistának éreztem magam, ha többféle minőségben is szerepeltem. Mert csak a komponista az alkotó. És az, amit alkot, halála után is fennmarad – halhatatlanná teszi – fenntartja nevét az utókor számára. Ha kompozícióimról beszélek, újra csak azt ismételhetem, hogy nem voltam különösen szorgalmas, de igyekeztem mélyreható és a kifejezésben pontos lenni. Mint a levélírást, amit különösen utáltam, mert nagyon nehezemre esett – én is úgy voltam vele, mint Schumann, hogy inkább zenével szerettem kifejezni magát –,⁸⁴ kompozícióimat is halogatni szerettem, annál is inkább, mert nem akartam alkotni inspiráció nélkül. Ezért akárhányszor megesett a régmúltban, hogy utolsó percben, az előadás előtti napon fejeztem be valamely, főleg kamarazeneművem. Egyszer, mikor még fiatal ember koromban Angliában előadtam első alkalommal Csellószonátámat, partnerem, szegény Lebell ugyancsak izzadt, mert egy nappal előbb adtam

82 A következő tallahasseei növendékkoncerteken vezényelt: 1953. január 30. (Howard Silberer), 1957. január 21. (Frederic Kirchberger), 1958. január 13. (Catherine A. Smith), 1958. március 17. (Paul Parmelee), 1959. január 12. (Joseph Running), 1959. október 30. (Eugene Jennings), 1960. január 18. (Edward Thaden).

83 Lásd például a következő kritikát: „... no applause meter was available to provide absolute evidence, the audience reaction would indicate that last night's concert was one of the most successful ever presented by the local orchestra.” „nem volt ugyan minden kétséget kizáró bizonyosságot adó tapsmérő szerkezet, de a közönség reakciója azt mutatta, hogy a tegnapi esti koncert egyike volt a helyi zenekar valaha volt legsikeresebb hangversenyeinek”. L. H. S.: „Second State Symphony Concert Given”. *Tallahassee Democrat*, 1952. február 26.

84 Dohnányi levélírás iránt érzett ellenérzéseiről részletesebben lásd még Ilona von Dohnányi: *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 168–169.

át neki az utolsó oldalakat, s egész éjjel gyakorolnia kellett, hogy lépést tarthasson velem.⁸⁵ Még az is megesett, hogy egy zongoraművet, mely nem nyert befejezést, magán az előadáson improvizáltam.^{86*}

Ez nemcsak azért volt így, mert ugyancsak el voltam foglalva hangverse-nyekkel, utazással, tanítással, de mert, mint már említettem, akkor szerettem csak írni, ha legalább bizonyos fokig hangulatban voltam. Egy komponista, ha bizonyos rutinja van, bármikor alkothat „valamit”, de az távol fog állni attól, amit ihletben teremtene. Persze az úgynevezett ihlet „inspiráció” nem azt jelenti, hogy egyedül bezárkózva üljek, s várjak, míg a múzsa rám lehel, vagy homlokon csókol. Az ember akárhol lehet inspirálva. Vonaton, repülőn, néha még egy nagy társaság kellős közepében is, ha elkalandoznak a gondolatai. Fiatal koromban sokat utaztam vonaton. Nem egy művem főrészletei ilyen utazások közepette születtek meg.

Persze amit az ember egyszer leír, az nem jelent[i], hogy végleges. Újra és újra át kell azt nézni, csiszolni, dolgozni. Hányszor vettem el teljes oldalakat, mert nem feleltek meg ízlésemnek, sőt egész fejezeteket írtam újra.⁸⁷ A 2. szimfóniámat [Op. 40] pedig tíz év után teljesen átdolgoztam.

Az ember persze könnyebben dolgozik csendes, nyugodt légkörben. De én nem voltam ilyen tekintetben ideges, s ha közvetlenül nem zavartak, dolgozni bírtam, még ha beszédet hallottam is, csak zenei hangok zavartak meg. Azok mellett képtelen voltam alkotni. Persze ez nem jelenti, hogy sokszor órákig nem ültem megfeszített idegekkel, halálra fáradtan, verejtékezve a kottapapír mellett, hogy egy megoldást megtaláljak, hogy valamit tökéletesítsek.

>Tanítványaim< Gyakran kérdezgettek, mi a kedvenc művem? Ilyenkor azt feleltem, hogy: nincs. Tagadhatatlan, legbüszkébb vagyok a *Cantus vitae* [Op. 38], melyen három évig dolgoztam, de a gondolatokat hozzá hosszú éveken át gyűjtöttem, érleltem,⁸⁸ és a 2. szimfóniámra, mit tíz évi pihenés után itt Floridában teljesen átírtam, s mely oly sikert ért el két évvel ezelőtt Minneapolisban, Doráti Antal vezényletével, hogy ugyanabban az évben meg kellett ismétlni.⁸⁹ Nemcsak azért ragaszkodom ezen műveimhez,

85 Erről lásd uott, 37–38.

86 Az Op. 6-os Zongora-passacagliáról van szó (bemutató: 1899. március 4.). Az esetről a Dohnányi két felesége által írt életrajzok emlékeznek meg: Ilona von Dohnányi: *Ernst von Dohnányi. A Song of Life*, 32., illetve Elsa Galafrés: *Lives...Loves...Losses*. Vancouver: Versatile, 1973, 130. Kritikákban, családi levelezésben nincs nyoma a történetnek.

87 A Dohnányitól fennmaradt kompozíciós források viszonylagosan kis száma látszólag nem felel meg ennek az állításnak, de feltehetőleg minden műhöz voltak vázlatok, fogalmazványok, csak elkallódtak, esetleg maga a szerző semmisítette meg őket.

88 A *Cantus vitae* keletkezéstörténetéről lásd James A. Grymes: „A *Cantus vitae* (op. 38) szimfonikus kantáta keletkezéstörténete, zenei felépítése és bemutatója”. Ford. Mészáros Erzsébet, in: Sz. Farkas Márta (szerk.): *Dohnányi Évkönyv 2004*, Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2005, 3–20.

89 A 2. szimfónia első változata 1942–1946 között keletkezett, bemutatója Londonban volt. Dohnányi 1954-ben újra elővette művet, javította, s ennek az új változatnak a bemutatójára került sor 1957. március 15-én Minneapolisban. Az előadásnak valóban sikere volt, Doráti újra műsorra tűzte, de a

mert ezek a legmonumentálisabbak, de mert ezek legjobban fejezik ki gondolatvilágomat, életfilozófiámat.⁹⁰ *Itt, ezekben a művekben én beszélek a közönséghez, mint ahogyan Schumann egyik *Kinderszenéjének* a titulusa: „Der Dichter spricht...”*

Rendszerint nem a legnépszerűbb műveim a kedvenceim. *Egy alkotás az írójának úgyszólván gyermeke, mely voltaképp mások szemébe mostoha.* Így például mindenfelé 1. kvintettemet [Op. 1] játsszák, az a népszerű. Pedig én sokkal többre becsülöm a 2. kvintettemet [Op. 26] és nagyon örültem, hogy >négy éve< Edinburghban azt adhattam elő.⁹¹ *És ebben, azaz ezen művem értékelésében egyetértett velem a nagy zenekritikus, Tovey is, ki ezt a művet könyvében olyan szépen jellemezte.*⁹²

*Mikor az egyik talán legismertebb művem, a *Gyermekdal-variációim* [Op. 25] felől érdeklődtek az emberek, azt kérdezték, vajon az a kis gyermekdal téma inspirált-e, hogy művemem rá felépítsem? Ez tévedés. Nekem nagymérvű variációk voltak az agyamban és kutattam valami egyszerű kis motívum után, melyre ezt az alkotást felépíthessem.⁹³ Mint ahogyan Rodin is a „Gondolkodó” alkotásánál egészen bizonyosan nem a modellt választotta meg először, de a gondolat kifejezésén mélyedt el. Persze szívesen választottam ezt a kis gyermekdal motívumot, mert ez humorra is alkalmat adott. Mindég kedveltem a humort; a jóindulatú humort, a derűt, melynek nincs köze a keserű iróniához. Ezért kedveltem Dickenst. A humoráért. És csak

kompozíció még a két előadás között is csiszolódott (ekkor jött létre a „3.” változat), részben egyébként éppen a karmester javaslatai nyomán. Az ezzel kapcsolatos levelezést az FSU Dohnányi-gyűjteménye őrzi, részleteit elsőként közölte James A. Grymes: „Compositional Process in Ernst von Dohnányi’s Symphony in E major”. MA thesis, Tallahassee: Florida State University, 1998.

90 Dohnányi így írta le *ars poeticáját* egy levelében: „A Szimfónia [2. szimfónia, op. 40] – első változatában – mintegy 12 éve készült, azt követően, hogy megírtam Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményén alapuló művemem, a *Cantus vitae* szólókra, kórusra és zenekarra. [...] a Szimfónia ugyanezen gondolatok hatására született. Ezek lényege – meglátásom szerint és Madách szavaival élve: ‘A cél, megszűnt a dicső csatának, / A cél halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdelem maga.’” Eredetiben: „The Symphony was written – in its first version – about 12 years ago, after I had composed my ‘Cantus vitae’, a work for Soli, Chorus, and Orchestra based on words taken from Imre Madách’s dramatic poem ‘The Tragedy of Man’. [...] the Symphony [...] arose under the influence of the same ideas. The essence of these, – in my opinion, also Madách’s work: ‘The goal is the end of the glorious fight; the goal is death, life is a struggle.’” Dohnányi levele Donald Fergusonnak, 1957. február 17. (FSU Dohnányi Collection).

91 Dohnányi – egy kubai kényszerkitérőt nem számítva – 1949 után egyetlen alkalommal lépte át az Egyesült Államok határát: amikor 1956 nyarán Nagy-Britanniába utazott lemezfelvételre, illetve az Edinburgh International Festival három, az ő zeneszerzői életműve előtt tisztelő koncertjére (1956. augusztus 21., 23., 26.). A kedvező fogadtatás és az Európába való visszatérés érzelmileg nagy hatással volt rá.

92 Donald Francis Tovey: „Dohnányi, Ernst von”. In: *Cobbett’s Cyclopedic Survey of Chamber Music*, vol. 1. Ed. Walter Wilson Cobbett, Colin Mason, London–New York–Toronto: Oxford University Press, 1929, ²1963, 327–331.

93 Ez a variációs gondolkodás egyébként nem jellemző Dohnányira, más műveiben inkább – Beethovenhez, Brahmszhoz hasonlóan – a motivikus variáció jelenik meg (sokszor egészen elvont formában). Különös, hogy a gazdag variációs életmű legismertebb darabja éppen egy kompozíciós stratégiáját tekintve atipikus darab lett.

nehezen találtam lelki kapcsolatot olyanokkal, kiknek nem volt érzékük a humor iránt.*

*Már elmondtam, hogy – legalábbis az én esetemben és a legtöbb alkotó esetében – a komponáláshoz feltétlenül szükséges az inspiráció. De még valami szükséges, amit már szintén említettem. Az előtanulmány. Kellő felkészültség nélkül nem lehet maradandót alkotni sem a zene, sem a képzőművészet terén. Vannak azonban festők vagy zeneszerzők, kik a világon semmit sem tanultak, mégis nekiállnak alkotni. Voltak tanítványaim a kompozíció osztályon, kik egyetlen hangszert sem ismertek, sőt még hallásuk sem volt. Eszerint manapság legkönnyebb dolog komponálni. Ezek a komponisták csak egyre törek-szenek: hogy originálisak legyenek.*⁹⁴

Milyen más Bartók igazi originalitása!⁹⁵ Ahogyan az szinte önmagától kibontakozott! Bartók Béla mondta nekem egykoron, még 1900-ban, mikor teljesen abbahagyta a régi irányú alkotását: „Minek is komponáljak?” mondta keserűen. „Hiszen mindent megírtak már, amit írni lehet, ezen a világon.”

*És akkor én voltam – éppen egy amerikai hangversenykörutamról visszatérve –, ki Strauss Richárd művéről, [az] *Also sprach Zarathustra* [ról] beszéltem neki, melyet kinn hallottam. Eljátszottuk a művet négykezesben, s ez annyira megihlette, hogy elhatározta, ezentúl ebben az új irányban fog alkotni.⁹⁶*

De Bartók tudta, mit csinál. Neki megvolt a teljes felkészültsége, tudása és tehetsége.

*Ő új utat akart törni.*⁹⁷

94 Hasonló megfogalmazás egy interjúban: „Music must be free, a composer must write from inspiration. [...] You see, if you are just trying to do something because that thing hasn't been done before – if that's the reason for doing it – the result will naturally not live long. I call this method of composition 'college style'.” „A zenének szabadnak kell lennie, egy zeneszerzőnek az inspirációt követve kell komponálnia. [...] Tudja, ha csak azért próbál az ember megalkotni valamit, mert az még nem létezett korábban – ha ez az egyetlen oka, hogy megcsinálja –, az eredmény nem lesz hosszú életű. Ezt a fajta komponálást én 'főiskolás stílusnak' nevezem.”Doris Reno: *Pianist Dohnányi. A Serene Artist*, forrás és dátum nélkül (FSU Dohnányi Collection).

95 Bartók iránti tiszteletének Dohnányi több amerikai interjújában is hangot ad, amikor is – általában Stravinsky mellett – őt emeli ki, mint a legrokonszenvesebb kortárs zeneszerzőt. Lásd például: „Everything that is grand and great, I admire. [...] But the best of the moderns, I think, are Bartok and Stravinsky.” „Mindent, ami nagyszerű és nagyszabású, csodálok. [...] De a modernek közül, azt hiszem, Bartók és Stravinsky a legjobbak.” Betty Patterson: „Master Musician Joins FSU Faculty”. *Tallahassee Democrat*, 1949. november 6.; „Dr. Dohnányi said his favorite composer is Bach, and his favorite moderns, Bela Bartok, Stravinsky, Prokofieff.” „Dr. Dohnányi azt mondta, kedvenc zeneszerzője Bach, és kedvenc modern szerzői Bartók Béla, Stravinsky, Prokofjev.” Carlo M. Sardella: „Noted Musician To Be Guest Artist Tonight”. *Evening Union*, 1953. április 9.

96 A Bartók-források nem igazolják a fenti, a Dohnányi-irodalomban több helyütt felbukkanó történetet. Erről részletesebben lásd Vikárius László: *Modell és inspiráció Bartók zenei gondolkodásában*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 1999, 83–84.

97 Feltűnő, hogy Dohnányi meg sem említi a népzene mint Bartók „új útjainak” inspirációját, de ennek aligha kell több jelentőséget tulajdonítanunk – inkább a szöveg felületességét jelzi.

Mikor Magyarországon ottlétem utolsó évei alatt modern komponisták beküldték hozzám műveiket, hogy a rádióban előadjam a zenekarral s én eleget tettem kéréseiknek, a közönség csupa szitkozódó levéllel halmozta el a rádiót.⁹⁸ Pedig a magyar közönségnek beleszólása volt a rádió műsorába, mert havonta fizettek használatáért. Ezért csökkenteni kellett az effajta művek előadását, s ily módon számos modern komponista lett halálos ellenségem, kik aztán, a második világháború után minden alkalmat felhasználtak, hogy árthassanak nekem, s hogy visszatérésemet megakadályozzák, mivelhogy sokkal könnyebben boldogultak az én „rivalitásom” nélkül.⁹⁹ Biztos forrásból jutott el hozzám, hogy amíg Oroszországban nagy sikerrel adták elő műveimet, azok szigorúan tiltottak voltak Magyarországon. És hogy ez az üldöztetés, ez az ellenséges propaganda, ez a hihetetlen hadjárat Magyarországról indult ki ellenem, mely még az itteni üldöztetéseimet is eredményezte.

*Volt idő, mikor igazán nehéz körülmények közt éltünk, mégsem éreztem soha szegénynek magam. Tudtam, hogy a sors ellen úgymint hiába hadakozom, s hogy nincs módomban a körülményeken segíteni, ezért igyekeztem megnyugodni bennük. Az egyetemen sohasem folyamodtam semmiféle kiváltságért, sohasem követeltem, hogy velem kivételt tegyenek. De azt a tudatot, hogy művész vagyok, nem tartottam szerénytelenségnek. Elvégre ez Isten ajándéka, s hálátlanság lenne irányában, ha ezt nem venném tudomásul. S ezt úgy igyekeztem meghálálni, hogy minden alkalmat megragadtam, hogy tanítványaimnak továbbadhassam azt a kivételes, nekem juttatott adományt.

És ezt szeretetből is tettem. Valahányszor segíteni tudtam, boldognak és erősnek éreztem magam. A lelkem fiatal maradt, s azt képzeltem, ha kényszerítem magam lépést tartani a fiatalokkal, s minden kötelességemet elvégzem, amit az élet rám ró, sikerül fizikailag is fenntartani az iramot. Pedig most már tudom, érzem, hogy kímélni kellett volna magam. Többet kellett volna pihennem, magamnak és családomnak élnem. Azt képzeltem, az élet titka az, hogy lehetőleg másokért éljünk. Az is önbizalmat adott nekem, hogy tudtam, hogy feleségem szervezetileg gyenge, s védelemre, gondoskodásra szorul. És az volt az érzésem, hogy a világ számára is bizonyos mértékben fontos vagyok. Hiszen annyi ember fordul hozzám tanácsért, sok neves művész is.*

98 Vázsonyi: i. m., 229–233.

99 Dohnányinak nem voltak pontos értesülései támadóinak személyével kapcsolatban. Lásd egy levelét: „Az én 'háborús' ügyem csak nem akar rendbe jönni. [...] A dolog a Salzburgi 'magyar' bizottságból indul ki, s mint értesülök, Pestről fűtik Jemnitz és társai, úgy szinte Veress Sándor hívei (ő maga nem). Mind a kettőre többször kijelentettem, hogy tehetségtelenek; hát ez a bosszú! Szép világ!” Dohnányi levele Dohnányi Máriához, 1946. február 20. In: *Dohnányi családi levelei*, 17

ABSTRACT

VERONIKA KUSZ

ERNST VON DOHNÁNYI TO THE POSTERITY

Búcsú és üzenet (Message to Posterity)

“I would rather remain silent” – wrote Ernst von Dohnányi in a letter when he was asked to tell a few words about his newly revised Symphony no. 2. Indeed, he usually remained silent instead of speaking about his works, or any other topics, moreover he was a confessedly terrible correspondent. Therefore it is understandable that his booklet-length memoirs, published as *Message to Posterity* in English (Ilona von Dohnányi [transl.], Mary F. Parmenter [ed.]; Jacksonville, Florida: Drew, 1960) and as *Búcsú és üzenet* [Farewell and Message] in Hungarian (München: Nemzetőr, 1962) are very important sources for Dohnányi research. Although the English and Hungarian versions are not exactly the same, both texts touch on such important subjects as Dohnányi’s childhood, his feelings about his emigration, the political slanders, teaching, composing, or even sight-reading. However, scholars rightly query the authorship of the *Message*: the sometimes sentimental and pathetic style of the writing suggests that Dohnányi’s third wife played a more important role in creating the text than that of a “translator” as it is written in the American publication. In my study, I have tried to present the significance and the problems of the booklets; and then to publish an edited version of five chapters of the memoirs in which after comparing the English and Hungarian versions, I have added explanatory comments, and have made an attempt to distinguish the two “authors” of the text.

Veronika Kusz (b. 1980, Kaposvár) studied musicology at the Liszt Academy of Music, Budapest (1998–2003, doctoral studies: 2003–2006). In the academic year 2005/2006 she was a Fulbright Fellow in the United States, conducting research in the American Dohnányi Collection (Florida State University, Tallahassee). She defended her Ph. D. thesis on Dohnányi’s American years in 2010. She is currently a research fellow at the Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences. She has published studies on Dohnányi and Pál Járdányi.